

Dr Aleksandar Horvat

Muzej Vojvodine, Novi Sad

UDK: 343.253 (497.113=163.41) „1944“ 94 (497.113) „1944“

Izvorni naučni rad

SLUČAJ RAJINA ŠUMA: KONSTRUISANI NARATIV I ISTORIOGRAFSKA REINTERPRETACIJA

Apstrakt: Cilj rada je analiza i preispitivanje karakteristika, sadržaja, strukture i transformacija narativa vezanog za navodni masovni zločin i streljanje više stotina građana Novog Sada srpske nacionalnosti u Rajinoj šumi od strane pripadnika NOP-a nakon oslobođenja grada oktobra 1944. godine. Takođe, iz priče o zločinu u Rajinoj šumi proizlazi istraživačko pitanje utvrđivanja ukupnog broja streljanih Srba u Novom Sadu nakon 23. oktobra 1944, uz korišćenje relevantnih arhivskih izvora. Osim toga, predmet analize su i konkretni razlozi za donošenje pojedinih smrtnih presuda i eventualne odgovornosti likvidiranih osoba za počinjenje ratnih zločina ili drugih nedela za vreme okupacije Bačke i Novog Sada, kao i lokalitet Rajina šuma, poprište ratnog zločina još u aprilu 1941. godine, kada je na tom mestu mađarska okupaciona vojska bez krivice i suđenja likvidirala veći broj Novosađana.

Ključne reči: Drugi svetski rat, Vojvodina, Novi Sad, Rajina šuma, ratni zločini, politike sećanja

Abstract: The aim of the paper is to analyze and re-examine the characteristics, content, structure and transformation of the narrative related to the alleged mass crime and the shooting of hundreds of Serb citizens of Novi Sad in Rajina's Forest by NOP members after the liberation of the city in October 1944. Also, the narrative of the crime in Rajina's forest raises the research question of determining the total number of Serbs shot in Novi Sad after October 23, 1944, using relevant archival sources. In addition, the subject of the analysis is the specific reasons for passing certain death sentences and possible responsibility of liquidated persons for committing war crimes or other acts during the occupation of Bačka and Novi Sad, as well as the site Rajina's Forest, the scene of war crimes in April 1941. when the Hungarian occupation army liquidated a large number of Novi Sad residents without guilt or trial.

Key words: Second World War, Vojvodina, Novi Sad, Rajina's Forest, war crimes, memory policies

Narativ o masovnom zločinu u Rajinoj šumi

Prve informacije o masovnim likvidacijama građana Novog Sada srpske nacionalnosti u Rajinoj šumi nakon oslobođenja grada 1944. godine¹ pojavljuju se u novosadskoj javnosti početkom devedesetih godina 20. veka. Lokalitet Rajina šuma je prostor koji se nalazi između novosadskog naselja Šangaj, gradske toplane i leve obale Dunava, poznat i pod nazivom Kačka šuma. U vreme radova na gradskom vodovodu marta 1991, na toj lokaciji iskopani su ljudski ostaci, koji su ekshumirani i nakon autopsije i ekspertske analize od strane stručnog tima Muzeja grada Novog Sada i Instituta za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Novom Sadu, deponovani u gradskom Muzeju. Međutim, zvanične informacije i konkretni rezultati veštačenja nisu saopšteni javnosti, niti se pominju u kasnijim medijskim napisima i političkim inicijativama.²

Tri godine kasnije, na 50. godišnjicu od oslobođenja grada u Drugom svetskom ratu, otpočela je snažna kampanja za zvaničnu osudu navodnog zločina u Rajinoj šumi počinjenog od strane partizanskih jedinica nad novosadskim Srbima i simpatizerima četničkog pokreta u Novom Sadu. Bez provere podataka i stručne analize o ovom događaju, što se vidi i iz sadržaja donete odluke, Skupština Grada Novog Sada je 19. maja 1994. prihvatila inicijativu za obeležavanje 50. godišnjice od streljanja, zaduživši gradski Sekretarijat za obrazovanje i kulturu da zajedno sa gradskim Muzejom pripremi neophodan materijal. U istoj odluci je predviđeno da grupa eksperata sastavljena od stručnjaka sudske medicine, arheologa i predstavnika crkve prikupi sve potrebne informacije, u potpunosti istraži lokaciju na kojoj su vršena streljanja i pokopavanja, izvrši ekshumaciju i utvrdi broj stradalih i njihova imena,

¹ Na pomoći u potrazi za informacijama i dokumentima vezanim za slučaj Rajina šuma zahvaljujem se gospodinu Danku Đorđeviću iz Subotice, kustoskinjama Kristini Meneši, Ivani Kulačin i kustosu Vojislavu Martinovu iz Muzeja Vojvodine, arhivistima Dušku Panteliću i Jugoslavu Veljkovskom iz Istorijskog arhiva grada Novog Sada i istoričaru Zvonimiru Goluboviću.

² Иницијатива за покретање поступка за обележавање 50-годишњице извршеног стрељања у Рајиној шуми 1944. године, Град Нови Сад, Документација и Библиотека, П 17-1994; Предлог Декларације о осуди злочина у Рајиној шуми 1944. године, Град Нови Сад, Служба Скупштине града Новог Сада, бр. 499/2015.

odredi lokaciju za sahranjivanje, kao i način obeležavanja mesta stradanja.³ Dakle, odluka i zaključci su doneti, iako je istovremeno istom odlukom tim stručnjaka dobio zadatak da istraži i proveriti sve pojedinosti vezane za ovaj slučaj.

Sredinom sledećeg meseca održan je konsultativni sastanak posvećen događajima u Rajinoj šumi, na kojem su učestvovali šef Odseka za istoriju Filozofskog fakulteta Danilo Kecić, tadašnji direktori ustanova kulture u gradu i predstavnici gradske Skupštine.⁴ Na osnovu zabeleški sa ovog sastanka, saznajemo da je arheolog iz Muzeja Grada Novog Sada Radovan Bunardžić izneo podatke da je prilikom kopanja bunara za novosadski vodovod otkrivena jedna grobnica u kojoj je pronađeno oko 40 kostura u relativnoj plitkoj jami od 120 cm, a po Bunardžićevoj proceni, postojale su još dve ili tri slične grobnice. Takođe, on je tom prilikom rekao da su pripadnici SUP-a odneli deo kostiju i pošto je utvrđeno da nisu novijeg datuma, vraćene su u gradski Muzej.⁵

Nakon ovog sastanka, na sednicama krajem juna i početkom jula 1994. doneta je nova odluka gradske Skupštine, kojom su poništeni prethodni zaključci iz maja iste godine, a odlučeno je da gradski Sekretarijat za obrazovanje i kulturu zajedno sa Muzejom Grada Novog Sada i drugim nadležnim ustanovama prikupi informacije o streljanju u Rajinoj šumi i da utvrđene činjenice dostavi gradskoj Skupštini.⁶

Opozivanju majske odluke prethodila je burna rasprava u novosadskoj javnosti i medijima o događajima u gradu neposredno nakon oslobođenja 1944. i motivima koji su stajali iza celog slučaja. Predlagač kontroverzne odluke bio je lekar Miroslav Negrojević, u to vreme republički poslanik Srpskog pokreta obnove i odbornik u Skupštini Novog Sada. Tokom maja i juna 1994. on je dao niz izjava za medije koje su kasnije postale sastavni deo „opšteprihvaćenog“ i dubioznog narativa o Rajinoj šumi, objašnjavajući da su žrtve bili simpatizeri četničkog pokreta streljani od strane partizana po naređenju komandanta

³ Иницијатива за покретање поступка за обележавање 50-годишњице извршеног стрељања у Рајиној шуми 1944. године, Град Нови Сад, Документација и Библиотека, II 17-1994.

⁴ Osim D. Kecića, na sastanku su kao predstavnici ustanova kultura učestvovali direktor Muzeja Vojvodine Ljubivoje Cerović, direktor Arhiva Vojvodine Pavle Stanojević, direktor Muzeja Grada Novog Sada Dragoljub Šiljegović i direktor Arhiva Grada Novog Sada Stevan Rajčević.

⁵ MV, ZD, Legat Zvonimira Golubovića, studijska zbirka.

⁶ Isto.

Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju Ivana Josipa Rukavine. Kako je tvrdio, streljane osobe su bile „po pravilu bogatiji domaćini, industrijalci i intelektualci“ kao „idejni i nacionalni“ protivnici nove vlasti, likvidirani u periodu od oslobođenja grada do 15. novembra 1944. godine.⁷

Reakcije na majsku odluku gradske Skupštine bile su burne, posebno od strane Gradskog odbora SUBNOR-a, koji je konstatovao da je inicijativa politički motivisana. SUBNOR je između ostalog negirao tvrdnju da su likvidacije vršene na osnovu naređenja generala Rukavine, nego tek nakon sudskih presuda Vojnog suda. Negrojević je u odgovoru na primedbe naveo da je u likvidacijama od strane komunista ubijeno ukupno „možda i milion ljudi“, i to, kako je tvrdio, „zbog jedne pogrešne ideologije koju je zastupao komunizam“.⁸ U polemiku se uključio i istoričar Zvonimir Golubović, koji je izjavio da je Negrojevićeva inicijativa antinaučna i u službi politike, konstatujući da je u Rajinoj šumi bilo likvidacija, i da se na osnovu pretpostavki može tvrditi da je na toj lokaciji tokom ulaska mađarske vojske u Novi Sad aprila 1941. streljano oko 150 građana srpske nacionalnosti, a zatim 1944. određeni broj saradnika okupatora, uglavnom Mađara. Takođe, osporio je tvrdnju da su masovne egzekucije sprovedene po naređenju generala Rukavine.⁹

U novosadskom listu *Dnevnik* oglasio se i Radivoje Berar, ocenjujući Negrojevićevu inicijativu kao politizaciju jedne istorijske teme, napominjući da je odluka Skupštine iz maja 1994. doneta na osnovu sasvim neproverenih podataka i glasina. Apostrofirao je slučaj predratnog vlasnika lanca robnih kuća Vlade Mitića, kojeg je Negrojević naveo kao jednu od žrtava u Rajinoj šumi, što je demantovao Mitićev unuk uz napomenu da je njegov deda umro dve decenije kasnije u Beogradu, nakon čega je Negrojević uputio izvinjenje Mitićevoj porodici pravdajući se da su mu tu informaciju podmentuli „neki zlonamerni građani“ Novog Sada kako bi ga dezavuisali.¹⁰

Nakon revizije majske odluke o obeležavanju streljanja, u narednim godinama nije aktuelizovana konkretna politička inicijativa za zvaničnom osudom navodnog zločina u Rajinoj šumi nad Srbima Novosađanima, ali su se u javnosti povremeno pojavljivali tekstovi o toj temi. Posmatrajući narativ u celini i niz medijskih napisa i publicističko-istoriografskih sadržaja o tom

⁷ Политика, 26. мај 1994.

⁸ Политика, 27. мај 1994.

⁹ Политика, 28. мај 1994.

¹⁰ Дневник, 11. јун 1994.

slučaju od devedestih godina do današnjih dana,¹¹ može se zaključiti da je njegova suština u sledećem:

- Nakon oslobođenja grada 23. oktobra 1944, u periodu do kraja novembra iste godine likvidirano je između 200 i 250 građana srpske nacionalnosti od strane oslobodilaca, odnosno novih komunističkih vlasti.
- Razlozi za streljanje su bili klasne prirode, ali takođe motivisani i navodnom antisrpskom orijentacijom komunista, pa su ciljano ubijani „bogatiji Srbi, domaćini i industrijalci, intelektualci, ljudi od znanja i uticaja“, kako piše u „Inicijativi za pokretanje postupka za obeležavanje 50-godišnjice izvršenog streljanja u Rajinoj šumi 1944. godine“ iz 1994. godine.¹²
- Dominantno su likvidirani ljudi bez sudskog postupka, sudskih presuda i prava na odbranu isključivo kao politički protivnici nove vlasti, što je ujedno bila njihova jedina krivica.

Međutim, priča o likvidacijama novosadskih Srba nakon oslobođenja dobila je poslednjih godina nekoliko interesantnih obrta. Podaci o iskopanim ljudskim ostacima i konkretnom broju skeleta iz Rajine šumi ostali su nepoznanica, a javnost nije obaveštena o njihovoj daljoj sudbini. Iako je narativ u celini i nakon 1994. godine ostao na nivou spekulacija, bez naučno utemeljenog istraživanja i konkretnog utvrđivanja broja žrtava, pa čak ni elementarne činjenice kome pripadaju i iz kog su perioda iskopane kosti, ipak je Rajina šuma od strane Državne komisije Ministarstva pravde za „tajne grobnice“ označena kao jedna od najmasovnijih grobnica u Srbiji i to kao lokacija gde su se nove komunističke vlasti obračunavale sa svojim protivnicima pretežno srpske nacionalnosti¹³.

Konačno, Skupština grada Novog Sada je tokom 2015. usvojila „Deklaraciju o osudi zločina u Rajinoj šumi 1944. godine“, u kojoj je ceo narativ unekoliko izmenjen. U ovom dokumentu nije eksplicitno navedeno ko je bio počinitelj navodnog masovnog i ratnog zločina, niti ustaljeni broj od 200-250

¹¹ *Večernje novosti*, 21. jun 2009; *Дневник*, 30. мај. 2015; *Војвођанске новине*, 10. децембар 2017.

¹² Иницијатива за покретање поступка за обележавање 50-годишњице извршеног стрељања у Рајиној шуми 1944. године, Град Нови Сад, Документација и Библиотека, II 17-1994.

¹³ Годишњи извештај 2010, Државна комисија за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944, 2010. 13, 23.

likvidiranih novosadskih Srba, sa kojim se licitiralo u prethodnim godinama, iako se čitajući tekst lako može zaključiti da je reč o partizanskim jedinicama, odnosno oslobodiocima Novog Sada u jesen i zimu 1944. godine. Od tri pomenuta suštinska elementa narativa iz prethodnih godina, zadržana je teza da su likvidacije vršene bez sudskog postupka, odnosno kako je formulisano u dokumentu: „Van svih zakonskih procedura, pri čemu su mnogi stradali bez suđenja i prava na odbranu“. Interesantno je da Deklaracija ne ulazi u nacionalnu pripadnost žrtava i njihov broj, ali neodređeno konstatuje da je reč o „većem broju Novosađana“.¹⁴

Ovaj dokument, kao i prethodne političke inicijative i medijski napisi, sadrži spisak 14 osoba srpske nacionalnosti za koje je istaknuto da su likvidirani u Rajinoj šumi, a to su: Miloš Petrović, Obrad Milutinović, Dragoljub Ristić, Vojislav Matić, Milan Popović, Pavle Tatić, Aleksandar Silber,¹⁵ Fedor Radić, Jovan Begović, Đura Vlaović, Slobodan Vilovski, Pera Savić, Gaja Gračanin i Miloš Kosić.

Međutim, od navedenih je najmanje jedno lice preživelo rat, a reč je o ekonomu Peri Saviću koji je čak svedočio pred Komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini.¹⁶ Gaja Gračanin osuđen

¹⁴ Службени лист Новог Сада, број 43/08. Ovaj dokument je usvojen 29. maja 2015. pod brojem 020-198/2015-1.

¹⁵ O Aleksandru Silberu ne postoje podaci u registrima Mešovite komisije SANU i MAN i Državne komisije za „tajne grobnice“, niti u arhivskom materijalu koji sam pregledao. S obzirom da je reč o jevrejskom ili nemačkom prezimenu i da je nekoliko pripadnika porodice Silber uvršteno u registre žrtava, kao nastradali u Aušvicu, Aleksandar Silber neće biti predmet istraživanja osoba srpske nacionalnosti, streljanih u Novom Sadu nakon oslobođenja.

¹⁶ Prema podacima iz drugog toma knjige *Novi Sad u ratu i revoluciji*, autora Zvonimira Golubovića i Živana Kumanova, Petar Savić, poznat i kao čika Pera, bio je sekretar SK KPJ u Sremskim Karlovcima, koji je tokom rata boravio u Bukovcu i održavao vezu sa fruškogorskim partizanima. Nakon rata, Pera Savić je svedočio pred Komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini o zločinima počinjenim od strane mađarske okupacione vojske u Novom Sadu aprila 1941. godine. On je bio dobro upoznat sa prilikama u tom periodu, kao jedan od potpisnika proglašenja iz 14. aprila koji je pozvao novosadske Srbe na poštovanje reda i zakonitosti (Golubović Z. i Kumanov Ž. 1981. 178-179; Čobanski M. et.al. 1976. 286-287). Svedočenje Pere Savića pred Komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini videti u: Његован Д., 2011. 66, 71, 73-75.

je na smrt i streljan u Beogradu 1946. godine kao saradnik okupatora.¹⁷ Za još jedno lice sa spiska, lekara Fedora Radića, ne postoji potvrda da je streljan nakon oslobođenja. Prema podacima koje donosi publicista Zoran Knežev, Radić je procesuiran, ali tek u januaru 1945. i to u suđenjima za ratnu dobit u kojima nije izricana smrtna kazna. Radiću je presuđeno da je stekao ratnu dobit od 180.000 dinara i da tu sumu ima uplatiti Fondu za postradale krajeve u roku od 30 dana.¹⁸

Spisak u Deklaraciji uključuje i najistaknutijeg vojvođanskog kolaboracionistu i poslanika u mađarskom parlamentu za vreme okupacije Milana Popovića, koji je osuđen na javnom sudskom procesu i streljan novembra 1945. godine zbog odgovornosti za novosadsku raciju 1942. i niz drugih ratnih zločina. Osim Popovića, saradnici mađarskog okupacionog režima i pripadnici grupe tzv. lojalnih Srba, koji su čak i nakon masovnog zločina počinjenog tokom racije u Novom Sadu ostali među malobrojnim novosadskim kolaboracionistima bili su Miloš Petrović, Dragoljub Ristić, Obrad Milutinović i Vojislav Matić. Jovan Begović je bio blizak saradnik jedne od najodgovornijih osoba za zločine počinjene tokom okupacije u gradu, velikog župana Novog Sada, Petera Fernbaha.

Dakle, od 14 navedenih lica, van svake sumnje je najmanje jedna osoba preživela rat, jedna je verovatno preživela rat, jedna je streljana u Beogradu, a za šest je veoma diskutabilno svrstavanje pod kategoriju civilnih i nevinih žrtava rata, nastradalih zbog klasnih, političkih, ili ideoloških razloga, što ću detaljnije obrazložiti u sledećim poglavljima teksta.

¹⁷ Gaja Gračanin (RKTG-32962) je prema dosijeu u registrima Komisija po nacionalnosti Hrvat, streljan je 28. marta 1946, a tadašnje prebivalište mu je bilo u Beogradu. Gračanin je živeo u Novom Sad od 1920. i bio je direktor „Putnika“. Tokom prve godine okupacije u Beogradu je bio uhapšen od strane Gestapoa i vrlo brzo pušten na slobodu, zbog čega su ga beogradski komunisti smatrali sumnjivim i agentom nemačke tajne policije. Sumnju je dodatno utvrdila činjenica što je Gračanin bez smetnji često putovao na relaciji Beograd – Novi Sad – Budimpešta. Tokom 1943. preko poznanika Aleksandra Brankovića uključio se u rad njegove ilegalne grupe u Novom Sadu. Ova grupa je delovala suprotno ciljevima NOP-a i bila je veoma heterogenog sastava. Okupljala je predratne sindikalce, partijske članove ali i nekoliko osoba kojima je nakon rata suđeno kao narodnim neprijateljima, uključujući i Gaju Gračanina. (Z. Golubović, Ž. Kumanov, nav. delo, str. 178-182, 388). Jedna od prijava Komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini optužuje Gračanina da je radio kao potkazivač za mađarsku kontrašpijunažu. AV, f. 183, k. 338, redni broj spiska 174).

¹⁸ Кнежев 3. 2017. 499.

U daljoj analizi slučaja Rajina šuma, potrebno je precizno kontekstualizovati događaje i imati u vidu nekoliko činjenica za koje imamo potvrdu u istorijskim izvorima i koje predstavljaju osnovu za istraživanje i rekonstrukciju događaja u Novom Sadu za vreme okupacije 1941 - 1944. i neposredno nakon oslobođenja.

- Do masovne likvidacije civilnog stanovništva došlo je tokom aprila 1941, za vreme ulaska mađarske okupacione vojske u grad. Tada je u periodu od 13. aprila do kraja meseca likvidirano oko 500 građana, uglavnom srpske nacionalnosti. Najmanje jedna veća grupa civila je 29. aprila odvedena u Rajinu šumu i tamo streljana.¹⁹ Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini je u elaboratu o tada počinjenim zločinima konstatovala da su na prostoru Novog Sada „mnogi leševi bačeni u Dunav ili zakopani na mestima, da se ne mogu pronaći“.²⁰
- Jedina do danas poznata masovna likvidacija u Novom Sadu nakon oslobođenja grada u oktobru 1944. izvršena je nad 250 lica mađarske nacionalnosti, što je saopšteno javnosti putem proglašenja sledećeg sadržaja: „Vojni sud Vojne oblasti za Bačku i Baranju svojom presudom od 29. oktobra 1944. osudio je na smrt 250 ratnih zločinaca mađarske narodnosti, koji su kroz 3 godine okupacije učestvovali u pokoljima i teroru okupatora vršenom nad srpskim i ostalim slovenskim življem u Bačkoj i Baranji. Smrtna kazna je izvršena streljanjem. Smrt fašizmu – sloboda narodu! U Novom Sadu, 30. oktobra 1944.“²¹ Dakle, ovo masovno streljanje je izvršeno nad licima odgovornim za masovne zločine počinjene nad civilnim stanovništvom tokom ulaska mađarske okupacione vojske u Bačku i Novi Sad aprila 1941, kao i zbog zločina u novosadskoj raciji januara 1942, logorisanja i zlostavljanja civilnog stanovništva i drugih nedela počinjenih u periodu 1941-1944. Takođe, likvidirani su i pripadnici fašističke stranke Strelasti krstovi, jer je participacija u ovoj organizaciji predstavljala veleizdaju zbog fašističkog karaktera ove partije. Pri tom, nije isključena mogućnost da je u ovoj grupi bilo i nevinih ljudi i civila, a prema saznanjima istoričarke Agneš

¹⁹ IAGNS, f. 382, VP 446/46. U izjavama svedoka i u dokumentu o proglašenju mrtvim Miladina Vilića, sekretara banovinskog pozorišta, stoji da je uhapšen 22. aprila 1941, a zatim 29. aprila zajedno sa većom grupom novosadskih Srba odveden preko kanala u Rajinu šumu gde je cela grupa likvidirana,

²⁰ Његован Д. 2011. 69.

²¹ Proglas, Vojni sud Vojne oblasti za Bačku i Baranju, (MV, ZD, inv. br. 18814).

Ozer pomenuta grupa je uhapšena krajem oktobra 1944, privremeno pritvorena u Mornarici, a zatim u narednim danima likvidirana u Rajinoj šumi i na drugim lokacijama u gradu i okolini.

- Prema iskazu agenta OZN-e Bore Simina, saopštenog publicisti Zoranu Kneževu, u Rajinoj šumi je neposredno nakon oslobođenja sprovedena egzekucija nad grupom novosadskih Mađara, odgovornih za špijunažu, potkazivanje i ratne zločine počinjene tokom okupacije 1941-1944. Kompletно saslušanje i istražni postupak je sprovodila OZN-a, a tom prilikom je streljano i nekoliko osoba srpske nacionalnosti koji su bili „u vlasti“, odnosno koji su sarađivali sa okupacionim režimom²².
- U privatnoj arhivi istoričara Zvonimira Golubovića, predatoj Muzeju Vojvodine nakon njegove smrti, nalazi se jedna zabeleška sa svedočenjem Deje Jovanovića, koji je takođe kao pripadnik OZN-e učestvovao u streljanjima nakon oslobođenja grada. Između ostalog, Jovanović je izjavio da su zarobljenici u grupama od po 20-30 odvođeni u Rajinu šumu i streljani, a zatim zakopani u iskopanim rakama. Vezujući likvidacije za grupu od 250 ratnih zločinaca mađarske nacionalnosti, Jovanović tvrdi da je među streljanim ljudima bilo 99.9% osoba mađarske nacionalnosti, za koje konstatuje da je „neke i sam znao“, „a sreo je samo jednog Srbina, Atanackovića²³, mađarskog agenta“. Takođe, Jovanović je posvedočio da su streljanja vršili pripadnici 11. vojvođanske brigade.²⁴
- U dokumentaciji koju sam pregledao u Istorijskom arhivu Grada Novog Sada, Arhivu Vojvodine i Muzeju Vojvodine nisam našao nijedan dokument koji bi eksplicitno potvrdio da su građani srpske nacionalnosti streljani u Rajinoj šumi neposredno nakon oslobođenja grada, mada ta mogućnost nije isključena s obzirom na obimnost arhivskih fondova i stepen njihove istraženosti.
- U analizi narativa o Rajinoj šumi i njegovoj ključnoj tezi o 200 - 250 likvidiranih Srba Novosađana neposredno nakon oslobođenja grada, potrebno je imati u vidu podatke o broju uhapšenih i streljanih lica od strane OZN-e na teritoriji cele Vojvodine u periodu od oktobra 1944.

²² Кнежев 3. 2017. 504.

²³ Postoji mogućnost da je reč o Ljubomiru Atanackoviću sa prebivalištem u Novom Sadu, koji je evidentiran od strane Međuakademijske komisije i Komisije Ministarstva pravde za „tajne grobnice“ kao pripadnik pokreta Draže Mihailovića. Prema podacima iz registra, streljan je tokom 1944. godine (RKTG-6617).

²⁴ MV, ZD, Legat Zvonimira Golubovića, studijska zbirka.

do 20. juna 1945, prema kojima je 1.505 osoba srpske nacionalnosti uhapšeno, a streljano 438 i to po raznim osnovama zbog počinjenja različitih krivičnih dela: pretežno zbog saradnje sa okupacionim režimima u Bačkoj, Banatu i Sremu, ratnih zločina, dezerterstva, špijunske aktivnosti itd.²⁵ Ovaj podatak je indikativan za razmatranje ukupnog broja streljanih Srba u Novom Sadu nakon oslobođenja, jer indirektno ukazuje kako je nemoguće da je samo na teritoriji grada i to u kratkom vremenskom periodu likvidirano znatno više od polovine svih streljanih građana srpske nacionalnosti u Vojvodini i to od oktobra 1944. pa do juna 1945, posebno u kontekstu činjenice da je većinu svih egzekucija vršila upravo OZN-a.

Posmatrajući iz ugla navedenih podataka, začuđujuća je neodređenost Deklaracije iz 2015. godine, kao i svih ranijih narativa o Rajinoj šumi, posebno u svetlu činjenice da pre donošenja veoma dalekosežnih zaključaka saopštenih kroz tekst ovog dokumenta nisu izvršena detaljna i sveobuhvatna arhivska istraživanja. To nepobitno potvrđuje i dokumentacija iz Istorijskog arhiva grada Novog Sada, prema kojoj je do masovnog zločina u Rajinoj šumi došlo već aprila 1941. i koja baca sasvim novo svetlo na sve okolnosti i teze vezane za Rajinu šumu kao jedno od stratišta iz Drugog svetskog rata, ali i mesta gde su možda zakopani leševi tada ubijenih Novosađana. Uz to, postavlja se pitanje lokacije na kojoj je izvršena egzekucija nad 250 ratnih zločinaca mađarske nacionalnosti, likvidiranih tokom oktobra 1944, kao jedine potvrđene masovne likvidacije iz tog vremena, što svakako zahteva detaljnija istraživanja i precizno utvrđenje konkretne odgovornosti pojedinaca za ratne zločine počinjene tokom okupacije i eventualno imenom i prezimenom ljudi koji su nastradali bez krivice.

Iako je opisani narativ o navodnom masovnom zločinu u Rajinoj šumi kao predmet analize očigledno nepouzdanog i neodređenog sadržaja i strukture, u kontekstu navedenih teza ipak se otvara važno istraživačko pitanje: Da li je moguće utvrditi približan broj streljanih lica srpske nacionalnosti nakon oslobođenja, ali što je još i važnije, konkretnih razloga za pojedine likvidacije. Drugim rečima, da li su streljani nevini ljudi zbog svoje klasne i nacionalne pripadnosti, kako je to istaknuto u konstruisanom narativu, ili je određen broj nastradalih bio odgovoran za počinjenje ratnih zločina i drugih nedela tokom mađarske okupacije Bačke i Novog Sada 1941-1944. U pokušaju da se odgovori na definisano istraživačko pitanje, nužno je jasno odrediti

²⁵ Cvetković S. 2011. 199-200.

karakteristike istorijskih izvora koji će biti sagledani i metodološki pristup u načinu njihove upotrebe.

Izvori i metodologija

Osnovni izvori²⁶ za istraživanje „slučaja Rajina šuma“ su dva popisa žrtava ratnog i poratnog perioda u Srbiji, odnosno Vojvodini: prvi je spisak *Međuakademijske komisije Srpske akademije nauka i umetnosti i Mađarske akademije nauka*, a drugi *Državne komisije za pronalaženje i obeležavanje tajnih grobnica u kojima se nalaze posmrtni ostaci streljanih posle oslobođenja 1944.* ili skraćeno *Državna komisija za tajne grobnice ubijenih posle 12. septembra 1944.* Državna komisija je osnovana 2009. od strane Ministarstva pravde²⁷, a godinu dana kasnije formirana je Mešovita komisija SANU i MAN²⁸, koja je imala zadatak da utvrdi broj civilnih žrtava u Vojvodini u periodu 1941-1948²⁹, na čemu je saradivala mreža saradnika iz mađarskih, beogradskih i vojvođanskih arhiva i muzeja. Rezultati rada obe komisije objavljeni su na internetu kao poimenični registri stradalih, što omogućava da se prebrojavanjem popisanih lica dođe do približno preciznog broja ukupnih žrtava u Novom Sadu, kao i u svakom drugom gradu ili opštini na prostoru Vojvodine i Srbije. Spiskovi sadrže dosije svake od žrtava sa osnovnim podacima o pojedinom licu, nacionalnoj pripadnosti, datumom smrti i eventualno najopštije saopštenim razlogom likvidacije.

Analiza izvora, kvantifikacija i kvalifikacija streljanih lica polazi od uvrežene predstave o slučaju Rajina šuma, do donošenja Deklaracije iz 2015. godine, kao mesta gde je nakon oslobođenja izvršeno plansko i sistematsko ubijanje građana Novog Sada srpske nacionalnosti, što je i do danas najprisutnija teza u novosadskoj javnosti. U tom kontekstu, to je osnovni razlog da se kao centralna tema rada i predmet istraživanja definiše pitanje koliko je novosadskih Srba

²⁶ Nedostatak spiska streljanih u gradu Novom Sadu nakon oslobođenja, otežao je istraživanje slučaja „Rajina šuma“. Istoričarka Žužana Mezei je u jednom radu napomenula da postoje pouzdana saznanja o postojanju ovog spiska, iako ga istraživači nisu pronašli ni u jednom arhivu (Mezei Ž. 2016. 232).

²⁷ Pavlović M. i Cvetković S. 2012. 9-10.

²⁸ Posmatrano u celini spisak, Međuakademijske komisije je relevantniji i naučno utemeljeniji jer nije hronološki i tematski ograničen i obuhvata sve žrtve na prostoru Vojvodine u periodu 1941-1948. Istoričar Milan Radanović je ubedljivo ukazao na niz propusta u metodologiji rada i u samim rezultatima Državne komisije Ministarstva pravde za „tajne grobnice“ (Radanović M. 2013. 157-219).

²⁹ Cvetković S. i Stambolija N. 2016. 44-45.

streljano na teritoriji grada 1944-1945. Međutim, na taj način postavljen istraživački problem otvara druga metodološka pitanja, uglavnom vezana za pristup i način korišćenja registara Međuakademijske i Državne komisije kao izvora za istraživanje. Za najveći deo lica evidentiranih u registrima nije poznata tačna lokacija stradanja, ali s obzirom da je za većinu poznato mesto rođenja i prebivalište, a za pojedine i činjenica da su uhapšeni na teritoriji grada Novog Sada, sasvim je izvesna pretpostavka da su i likvidirani u gradu i okolini. Uvidom u svaki od pojedinih dosijea, otvaralo se pitanje na koji način evidentirati lica koja su likvidirana na teritoriji grada, a prebivalište su imala u drugom mestu, ali isto tako i slučajeve Novosađana koji su streljani izvan grada, u drugim mestima. U toj dilemi, polazeći od narativa o Rajinoj šumi, odlučio sam da evidentiram sve osobe srpske nacionalnosti koje su najverovatnije likvidirane na teritoriji grada, posebno zbog toga jer nije bilo moguće za sva lica precizno utvrditi prebivalište. Takođe, metodološki problemi su se javljali oko još nekih podataka kao što su datum smrti ili pitanja nestalih lica za koja registri ne donose preciznije podatke o mestu i razlogu smrti³⁰.

Podatke dobijene prebrojavanjem Novosađana srpske nacionalnosti i svih onih koji su imali prebivalište u gradu oktobra 1944, a koji su popisani u registrima i nastradali nakon oslobođenja grada 23. oktobra 1944, uporedio sam sa arhivskom građom iz Arhiva Vojvodine, Istorijskog arhiva grada Novog Sada i Muzeja Vojvodine, što je omogućilo da se delimično dopune podaci prikupljeni radom dve Komisije i isprave pojedini propusti. Analizom navedenih spiskova, koji se uglavnom podudaraju, u nekoliko slučajeva sam ustanovio da je jedno lice evidentirano više puta, kao što je slučaj sa dvojicom novosadskih kolaboracionista Milanom L. Popovićem i predratnim gradonačelnikom Milošem Petrovićem³¹.

³⁰ U napomenama sam navodio broj dosijea svakog pomenutog lica (RKTG-broj) do kojeg je moguće doći unosom podataka u pretraživač dva registra na sajtovima: www.vojvodinakom1941.org.rs i www.otvorenaknjiga.komsija1944.mpravde.gov.rs

Neki od primera za navedene slučajeve metodoloških problema su dosijei Milice Alterov, Dragoljuba Cukavca, Dragiše Rakića i N. Jankovića. Prema registrima, Alterov je imala prebivalište u Rumenki, a likvidirana je u Ravnom Selu kao ratni zločinac (RKTG-7478). Dragoljub Cukavac je imao prebivalište u Novom Sadu, a streljan je u Somboru (RKTG-6734). Dragiša Rakić, pukovnik u pokretu Draže Mihailovića, imao je prebivalište u Novom Sadu i nastradao je 1944. (RKTG-7166), ali prema jednom izvoru, teško je ranjen tokom partizansko-četničkih borbi u Bosni, a zatim likvidiran u Beogradu (Иванов М. 2016, 88). N. Janković, rođen u Nju Jorku, streljan je po oslobođenju kao pripadnik pokreta Draže Mihailovića na Popovici (RKTG-73326).

³¹ Miloš Petrović je dva puta unet u registar i to sa identičnim podacima kada je reč o zanimanju, sa razlikom u godini i mestu rođenja: u jednom dosijeu stoji tačan podatak Batanja, dok je u drugom kao rodno mesto upisan Novi Sad (RKTG-7155 i RKTG-7157). Sličan je slučaj i sa Milanom L. Popovićem, jer su oba Popovićeve dosijea identična sa razlikom u imenu oca i mestu rođenja (RKTG-7159 i RKTG-28588).

Takođe, u registrima se često javljaju propusti u pogledu nacionalne pripadnosti³² pojedinih osoba ili njihovog prebivališta pa su greškom

³² Najviše grešaka odnosi se na nacionalnu pripadnost pojedinih lica u registru, za koja je evidentirano da su Srbi, iako je reč o osobama drugih nacionalnosti, što se može utvrditi uvidom u njihove sudske presude ili drugi materijal Komisije za uvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. Reč je o sledećim licima: ratni zločinac Jovan Girić (RKTG-70536) je po nacionalnosti bio Mađar, a po zanimanju pekar iz Novog Sada, osuđen zbog zločina počinjenog tokom ulaska mađarske vojske u Bačku i Baranju 1941, kada je prema podacima Komisije za utvrđivanje zločina ubijeno 3.506 civila (Ђерован Д, 2011, 143; AV, f. 183, k. 343, red. br. spiska 668). Isto je i sa Mihajlom Šipošem (RKTG-33001), koji je takođe mađarske nacionalnosti i tako je evidentiran među licima protiv kojih je Komisija za uvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomaga podnela tužbu sudu (MV, ZD OSI, K-3005/27). Jovan Lakatoš (RKTG-4503), Mađar iz Novog Sada, dva puta je evidentiran u registrima, a jednom pod imenom „Jovan Lokatoš“ (RKTG-32707). Iz datuma presude (15. novembar 1944) i njenog izvršenja (20. novembar 1944) očigledno je reč o jednoj osobi. Lakatoš je osuđen na smrt kao pripadnik fašističke organizacije Strelasti krstovi (IAGNS, f. 382, VP 1315/45). Katarina Sopić (RKTG-34300) je streljana kao ratni zločinac 1944. i reč je o osobi nemačke nacionalnosti kako stoji u sudskoj presudi (MV, ZD OSI, VP C-923/1944). Danilo Brkić (RKTG-71051) je streljan od strane OZN-e kao pripadnik ustaških jedinica i bio je Hrvat po nacionalnosti. Datum smrti u registrima „tajne grobnice“ i Međuakademijske komisije SANU i MAN poklapa se sa datumom u Knjizi ratnih zločinaca likvidiranih 1944-1945. iz Arhiva Vojvodine gde je evidentirano da je hrvatske nacionalnosti (AV, f. 183. knjiga 73). Đura Brkić (RKTG-33214) je bio Hrvat po nacionalnosti, rodom iz Bosanskog Broda, kako stoji u materijalu Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača u Vojvodini, što se poklapa sa navodom iz registara da je rođen na prostoru Bosne i Hercegovine i gde je greškom upisan kao osoba srpske nacionalnosti (Ђерован Д. 2017). Mijo Vukasović - u registrima Komisije evidentiran kao Mijo „Vukazović“ (RKTG-34267) bio je Hrvat iz Ravnih Kotara, osuđen od strane Vojnog suda Vojne oblasti za Srem u novembru 1944, kako stoji u njegovoj sudskoj presudi (AV, f. 183, k. 593, sud. br. 21/44). Stevan Vizdak (RKTG-34263) je takođe Hrvat iz Gradinaca, osuđen na smrt u decembru 1944. godine (MV, ZD OSI, 3034/71). Dragutin Valerije (RKTG-34266) je po nacionalnosti Hrvat, sa prebivalištem u Vukovaru, osuđen na smrtnu kaznu u novembru 1944. godine (AV, f. 183, k. 593, sud. br. 53/1944). Ivan Kunović (RKTG-35601) po nacionalnosti Hrvat i pripadnik ustaškog pokreta, osuđen na smrt u decembru 1944. (AV, f. 183, k. 593, sud. br. 36/44). Petar Nol je u registre Komisije upisan kao Petar „Nole“ (RKTG-35681) i on je po nacionalnosti Hrvat iz Bačinaca, osuđen na smrt januara 1945. godine (sud. br. AV, f. 183, k. 593, 70/45). Andrija Vunuk (RKTG-34274) je Hrvat iz mesta Sot kod Šida, osuđen na smrt u januaru 1945. kao pripadnik ustaškog pokreta (AV, f. 183, k. 593, sud. br. 51/45). Janko Vrabčanjak je od strane Komisija evidentiran kao Janko „Vrapčinjak“ (RKTG-34784) Slovak po nacionalnosti, osuđen na smrt, jer je tokom rata potkazao nekoliko lica vlastima Nezavisne Države Hrvatske (AV, f. 183, k. 593, 68/45). Đuro Jozić (RKTG-35582), po nacionalnosti Hrvat, osuđen je na smrt kao pripadnik ustaških jedinica (Ђерован Д. 2013, 143). Dragutin Kos (RKTG-35613), po nacionalnosti Hrvat, vodnik u ustaškoj satniji u Vukovaru (Ђерован Д. 2013. 145). Mirko Matković (RKTG-35675), ustaša i lekar iz Iloka, hrvatske nacionalnosti evidentiran od strane komisija za utvrđivanje žrtava kao „Mirko Mitković“ (Ђерован Д. 2013. 147). Stevan Bosančić (RKTG-34259), Hrvat po nacionalnosti, po zanimanju šuster iz Vukovara, osuđen je na smrt od strane Vojnog suda u Vukovaru, sud. br. 608/1945. (AV, f. 183, k. 580). Bosančić je unet u registar dva puta, drug put kao „Stevan Bosakčić“ (RKTG-34257). Stjepan Vrapčanjak (RKTG-34786), Hrvat iz mesta Vašica u okrugu Šid, osuđen na smrt od Veća Vojnog suda Vojne oblasti za Srem pri Komandi Šidskog područja s. br 137/45 (AV, f. 183, k. 580). Dragutin Ivanovac (RKTG-35570), Hrvat, ratar iz Svinjarevca, osuđen na smrt od Vojnog suda u Vukovaru, sud. br. 611/45 (AV, f. 183, k. 580). Mata Lefler (RKTG-35632), Hrvat iz mesta Laze, osuđen na smrt od Vojnog suda u Vukovaru, sud. br. 609/1945 (AV, f. 183, k. 580). Petar Morovićanin (RKTG-35642), Hrvat iz Đeletovaca, osuđen na smrt od Vojnog suda pri komandi područja Šid, sud. br. 53/45 (AV, f. 183, k. 580). Nikola Ivković (RKTG-35572) Hrvat, agent policije u Zemunu. U materijalu Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini evidentirano da je njegov slučaj predat zemunskom sudu (AV, f. 183, k. 590).

popisani³³ sa licima koja su nastradala na teritoriji Novog Sada:³⁴ u prvom slučaju reč je o najmanje 31 osobi, a u drugom 8 lica.

Kao hronološki okvir istraživanja definisan je period od oslobođenja Novog Sada 23. oktobra 1944. pa do kraja 1945. godine kada je tokom meseca novembra završen jedan od najvećih procesa počinocima ratnih zločina u Vojvodini. Tada je doneta presuda okupacionom velikom županu Bač-bodroške županije Leu Deaku. Milanu L. Popoviću i još šestorici okrivljenih zbog niza ratnih zločina počinjenih od 1941. do 1944. sudska odluka je konačno potvrđena sredinom meseca. Ipak, hronološka granica istraživanja je pomerena do kraja godine, kako bi dobili zaokruženu vremensku celinu.

³³ Gotovo sva navedena lica hrvatske nacionalnosti, popisana kao Srbi u registrima Mešovite i Državne komisije uneti su u registre na osnovu nekoliko dokumenata iz Vojnog arhiva, odnosno građe Vojnih sudova, Upisnika za Novi Sad 1944-1946. Pošto je reč o nepouzdanom izvoru, u spisak streljanih Novosađana srpske nacionalnosti nakon oslobođenja 1944. nisam uneo još nekoliko osoba za koje je očigledno da nisu srpske nacionalnosti i nisu iz Novog Sada, a takođe su na osnovu navedenih spornih izvora uvršteni u registre. Reč je o Stjepanu Nekiću (RKTG-35683), Ivanu Glavaniću (RKTG-34889), Ivanu Stojiću iz Borova (RKTG-35057), Petru Vincentiću (RKTG-34790), Mati Biliću (RKTG-33231), Nikoli Bedijancu (RKTG-34253), Miši Jakobu (RKTG-35574) i Janku Korenu (RKTG-35616)

³⁴ Rada Vardišev, lice srpske nacionalnosti, dva puta je evidentiran u registrima (RKTG-34796) sa mestom prebivališta u Novom Sadu i (RKTG-40572) i Zagajici kod Bele Crkve. Drugi dosije donosi tačne podatke, jer je u Knjizi ratnih zločinaca likvidiranih 1944-1945. iz Arhiva Vojvodine evidentirano da je Vardišev streljan od strane OZN-e u Vršcu (AV, f. 183, knj. 73). Avram Milovanović (RKTG-35662), po nacionalnosti Srbin iz Prhova, osuđen na smrt od Vojnog suda vojne oblasti za Srem, sud. br. 183/45 (AV, f. 183, k. 580). Joca Milićev (RKTG-35637) Srbin iz Orlovata osuđen je od strane Vojnog suda u Banatu (AV, f. 183, k. 582). Nikola Božin (RKTG-33213) pominje se u dokumentima Komisije za uvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini kao Nikolaj Božin, po nacionalnosti Rumun, po zanimanju ratar iz Vladimirovaca (AV, f. 183, k. 589, br. 4429). Svetozar Bolin (RKTG-32710) unet u registre Komisija kao Srbin iz Novog Sada, iako je zapravo reč o Svetozaru Čolinu iz Obrovca (RKTG-25661). Dušan Popović (RKTG-7162) naveden u registrima Mešovite i Državne komisije. U materijalu Komisije za utvrđivanje zločina i okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini pominju se dva lica sa istim imenom i prezimenom, ali obojica su iz Srema.

Interesantno je da se na spisku Državne komisije Ministarstva pravde „tajne grobnice“ nalazi i nekoliko lica iz Novog Sada, žrtava fašističkog terora: Đorđe Mihajlović (RKTG-82203) učenik iz Novog Sada koji je nastradao dan uoči oslobođenja grada 22. oktobra 1944; Marko Repić (RKTG-54068) iz Kovilja koji je nastradao u Saksehauzenu 1945. godine; Stevan Iskalov (RKTG-68907), zemljoradnik iz Futoga, koji je nastradao decembra 1944, takođe kao žrtva fašističkog terora.

Zbog činjenice da narativ o Rajinoj šumi počinjenje masovnog zločina nad 200 - 250 novosadskih Srba, a prema Deklaraciji iz 2015. godine „većem broju Novosađana“, smešta u period neposredno nakon oslobođenja grada, ukupan broj streljanih će biti sagledan kroz dva vremenska okvira:

- period 24. oktobar 1944. – kraj decembra 1944.
- period januar 1945. – decembar 1945.
- na kraju, ukupan broj žrtava za period 1944 - 1945.

Broj streljanih lica srpske nacionalnosti iz Novog Sada u periodu 1944 - 1945. zasniva se na poimeničnom spisku, priloženom uz ovaj tekst, i ne znači da je konačan, jer postoji mogućnost da je likvidirano više osoba, ali da nisam uspeo doći do njihovih imena i prezimena. Takođe, moguće je da je broj žrtava srpske nacionalnosti manji, ukoliko se utvrdi da neko od navedenih lica pripada drugoj nacionalnoj zajednici; da je greškom uvršteno na spisak žrtava u Novom Sadu; ili da je likvidirano pre ili posle definisanog vremenskog perioda (oktobar 1944. – decembar 1945).

Ratni zločinci, narodni neprijatelji i kolaboranti/agenti

Ratni zločinci, narodni neprijatelji i kolaboranti/agenti³⁵ su tri najčešće kategorije pod kojima su okvalifikovana pojedina lica osuđena na smrtnu kaznu nakon oslobođenja Novog Sada. U „Uredbi o vojnim sudovima NOV i PO Jugoslavije“ iz maja 1944. kao narodni neprijatelji označene su osobe koje su pomagale okupacione snage i režime, ukratko „oni koji su u službi

³⁵ Kategorija narodni neprijatelj prema „Uredbi o vojnim sudovima NOV i PO Jugoslavije“ od 24. maja 1944: „Narodnim neprijateljima imaju se smatrati: svi aktivni ustaše, četnici i pripadnici ostalih oružanih formacija u službi neprijatelja i njihovi organizatori i pomagači; svi oni koji su u službi neprijatelja ma u kom vidu – kao špijuni, dostavljači, kurir, agitatori i slično; koji su nateravali narod da okupatorima preda oružje; svi oni koji su izdali narodnu borbu i bili u dosluhu s okupatorom; svi oni koji se odmetnu od narodne vlasti i rade protiv nje...“. Prema istoj Uredbi, kao ratni zločinci su određeni oni građani Jugoslavije, okupatorskih ili drugih zemalja, koji su bili „pokretači, organizatori, naredbodavci te pomagači i neposredni izvršitelji masovnih ubijanja, mučenja, prisilnog iseljavanja, odvođenja u logore i na prisilni rad stanovništva, zatim paleža, uništavanja i pljačkanja narodne i državne imovine; svi pojedini posednici imanja i preduzeća u Jugoslaviji, okupatorskim i drugim zemljama koji su nečovečno eksploatisali radnu snagu na prisilni rad odvedenih ljudi; funkcioneri terorističkog aparata i terorističkih naoružanih formacija okupatora i domaći u službi okupatora; oni koji su vršili mobilizaciju našeg naroda za neprijateljsku vojsku“ (Radanović M. 2015. 593-596).

neprijatelja ma u kom vidu“, a kao ratni zločinci pojedinci na bilo koji način povezani sa masovnim zločinima, iseljavanjem stanovništva, mobilizacijom „našeg naroda za neprijateljsku vojsku“ i drugo.

U širem kontekstu, potrebno je imati u vidu specifične okolnosti na teritoriji Vojvodine u prvim mesecima nakon oslobođenja. Uvođenjem Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju 17. oktobra 1944, između ostalog, sudska i izvršna vlast je prenet na vojsku, što je potrajalo sve do njenog ukidanja 27. januara 1945. godine³⁶. Sa drastičnim kažnjavanjem otpočelo je odmah po oslobođenju, uglavnom na osnovu sudskih presuda i prijave, mada je bilo i pojedinih slučajeva da su presude donete tek nakon egzekucije od strane OZN-e³⁷. Nove vlasti su bile suočene sa problemom izgledne mogućnosti nekontrolisane i kolektivne odmazde nad Mađarima u Bačkoj, posebno u Šajkaškoj i Novom Sadu, koji su bili poprište najtežih ratnih zločina za vreme okupacije. Zbog toga je nova vlast u prvim danima nakon oslobođenja preuzela na sebe da sprovede odmazdu i to javno obnaroduje, kao što je slučaj sa pomenutim proglasom o 250 likvidiranih zločinaca na teritoriji Novog Sada iz oktobra 1944, kako bi se bar delimično smirile uzburkane strasti.

Rad na prikupljanju podataka o zločinima bio je u delokrugu Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, koja je sa radom počela i pre oslobođenja, u maju 1944. godine. Njen zadatak je bio prikupljanje prijave od građana protiv eventualnih ratnih zločinaca, održavanje veze sa OZN-om, sudovima, Glavnim narodno-oslobodilačkim odborom u Novom Sadu i drugim organima vlasti. Na osnovu materijala sa kojim je raspolagala, Komisija je raspoređivala pojedino lice u „grupu masovnih zločina“, kojih je npr. za Bačku bilo sedam: Ulazak, Armija, Racija, Logori, Prinudna regrutacija, Prisilan rad, Deportacija i Zločini protiv naroda. Nakon toga, prijave i ostali dokumenti su prosleđivani vojnim, a nakon ukidanja vojne uprave, redovnim sudovima. Lica koja nisu mogla biti uvrštena u neku od kategorija „grupe masovnih zločina“, proglašavana su narodnim neprijateljima³⁸. Pregledavanjem obimne dokumentacije Komisije stiče se utisak da su kazne bile znatno strože u prvim mesecima nakon oslobođenja, da bi se od 1945. postepeno ublažavao pristup, jer su uglavnom donošene vremenske kazne za dela koja su neposredno nakon oslobođenja kažnjavana smrtnom kaznom.

³⁶ Попов Ј. 1997. 87.

³⁷ Kasaš A. 1996. 201.

³⁸ Mezei Ž. 2011. 129-132.

Prema registrima Međuakademijske komisije SANU i MAN i Državne komisije za „tajne grobnice“, kada se na osnovu arhivskog materijala isključe osobe koje su greškom evidentirane kao Srbi ili Novosađani, odnosno kada se dodaju lica koja nisu uvrštena u registre: ukupno je streljana 61 osoba. Najveći broj je streljan na osnovu rada Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, odnosno sudskih procedura i presuda Vojnog suda.

Međutim, istraživanjem dokumenata Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini koja je precizno beležila sve okrivljene i osuđene osobe, kao i onovremenog arhivskog materijala i drugih izvora, za samo **35 lica** srpske nacionalnosti je sasvim sigurno ili vrlo verovatno da su streljana u Novom Sadu u definisanom vremenskom periodu od oktobra 1944. do decembra 1945. godine³⁹. Za 9 lica koja su od strane Komisije za „tajne grobnice“ i Međuakademijske komisije svrstana u kategoriju „ostali“, „nestali“, „nepoznato“, nema potvrde u dokumentaciji iz 1944. i 1945. godine, kao ni za 17 osoba koje su navedene kao Srbi Novosađani osuđeni i svrstani u kategorije ratni zločinci i narodni neprijatelji. Za njih postoji mogućnost da su popisani greškom kao osobe srpske nacionalnosti sa prebivalištem u Novom Sadu, kao što je bio slučaj sa već navedenim propustima u popisivanju i evidentiranju ovih komisija.

Kada je reč o hronološkim odrednicama, od ukupno 61 streljane osobe:

- u periodu oktobar – decembar 1944. streljano je 44 lica srpske nacionalnosti.
- u periodu januar 1945 – decembar 1945. još 17 osoba.

U drugom slučaju, kada je reč o osobama za koje možemo sa velikom sigurnošću ili verovatnoćom tvrditi da su streljani u Novom Sadu nakon oslobođenja, od 35 streljanih lica:

- u periodu oktobar – decembar 1944. streljano je 31 lice srpske nacionalnosti.
- u periodu januar 1945 – decembar 1945. još 4 osobe.

S obzirom na tri pomenute kategorije (ratni zločinci, narodni neprijatelji, kolaboranti), ako uzmemo u obzir broj od 61 streljane osobe srpske nacionalnosti nakon oslobođenja, struktura je okvirno sledeća: ratnih zločinaca je bilo 10, narodnih neprijatelja 9, a kolaboranata 13. Streljane su i 2 osobe zbog krađe i 18 pripadnika pokreta Draže Mihailovića, među kojima je

³⁹ Videti spisak priložen na kraju teksta.

bilo 9 graničnih slučajeva: lica istovremeno povezanih sa četničkim pokretom i mađarskom obaveštajnom službom i okupacionim režimom, odgovornih za ratne zločine i kolaboraciju. Takođe, 9 lica je svrstano pod kategorije: „ostali“, „nepoznato“ ili „nestali“.

Nije bilo moguće rekonstruisati konkretne razloge za donošenje svih smrtnih presuda, kao ni počinjena dela za sva osuđena lica, jer u obimnoj dokumentaciji Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini nedostaju pojedine presude, prijave i drugi dokumenti koji bi omogućili bar posredno saznanje o preciznijim razlozima svake od pojedinačnih smrtnih kazni.

Među likvidiranim licima, za koje je moguće utvrditi precizne ili približne razloge smrtnih kazni, nalaze se lica osuđena zbog najrazličitijih dela u periodu 1944 - 1945. godine. Za dve osobe u nekoliko prijava stoji da su optuženi kao potkazivači: **Vojin Brkić**, bivši direktor okružnog ureda u Novom Sadu i narodni poslanik i **Milan Sivački**, apotekar⁴⁰. Za Sivačkog u jednoj od prijava stoji da je maja 1944. prijavio činovnika Neneda Dimitrijevića mađarskoj kontrašpijunaži, koji je zbog toga zatvoren u Armiji, zloglasnom novosadskom zatvoru⁴¹. Vojin Brkić je osuđen i streljan, između ostalog, i na osnovu prijave da je potkazao Desanku Miladinović mađarskim policijskim agentima, kao i Miloša Bebića, koji je zatim uhapšen i likvidiran u martu 1942. godine. U dokumentaciji Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, Brkić je okvalifikovan kao saučesnik u zločinu i potkazivač⁴². Takođe, on je bio aktivan za vreme okupacije u grupi „lojalnih Srba“ kao član savetodavnog odbora za poslanika Milana L. Popovića⁴³. U sudskoj presudi nalazi se još nekoliko optužbi, koje je Brkić priznao pred sudom: saradnja sa okupacionim vlastima, velikim županom Peterom Fernbahom i Milanom L. Popovićem, i učešće u vrbovanju ruskih emigranata u Bačkoj za „belogardejsku vojsku“, odnosno kolaboracionističku vojnu formaciju. Presuda je doneta 31. decembra 1944.⁴⁴, tako da su Brkić, kao i Sivački, čije su prijave takođe datirane na mesec decembar, streljani početkom 1945. godine.

⁴⁰ MV. arh. br. 3034/71. (Разни спискови злочинаца, спискови су у концепту 1/26).

⁴¹ AV. f. 183, k. br. 338.

⁴² AV, f. 183, k. 339, r. b. s. 179; AV, f. 183, k. 340, r. b. s. 424.

⁴³ Вељковски Т. 2011. 246.

⁴⁴ MV, ZD, Legat Zvonimira Golubovića, Studijska zbirka.

Jedno od lica pod kvalifikacijom „agenta okupatora“ je **Nikola Radojčić** koji je streljan kao narodni neprijatelj početkom 1945, jer je „učestvovao u pomaganju prilikom masovnog ubijanja našeg naroda i odvođenja u logor i dr“⁴⁵. Slično je i sa **Milošem Francuskim**, po zanimanju molerom rođenom u Kikindi, koji je kao narodni neprijatelj likvidiran krajem 1944, a povezan je sa zločinima počinjenim tokom ulaska mađarskih okupacionih snaga u Bačku aprila 1941. godine. Između ostalog, u jednoj od prijava je optužen kao potkazivač, a stavljano mu je na teret da je prijavio mađarskoj policiji građanina Novog Sada Bogdana Šikopariju⁴⁶.

Kao saučesnik u ratnom zločinu osuđen je **Neven Dimitrijević**, predratni komandant policije u Novom Sadu. U jednoj od prijava optužen je da je saradivao sa mađarskom policijom tokom aprila 1941, kada su vršeni pregledi osumnjičenih pojedinaca, građana Novog Sada, da su pripadnici predratne četničke organizacije i da imaju istetovirane četničke simbole na telu. Prilikom pregleda Dimitrijević je bio prisutan kao član Komisije i tada je dao precizne informacije o karakteristikama i drugim detaljima vezanim za četničke znakove⁴⁷. Prijava je datirana na januar 1945, a Dimitrijević je streljan tokom iste godine.

Karakterističan je slučaj **Đorđa Mirkova**, berberskog pomoćnika, koji se u dokumentima Komisije za uvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača u Vojvodini pominje kao počinilac više kaznenih dela. Između ostalog, optužen je kao direktni izvršilac ratnih zločina, a jedna od prijava ga tereti da je obmanuo Petra Paroškog, iznudevši novac kako bi omogućio da njegov sin bude pušten iz logora. U *Knjizi evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944/1945*, sačinjenoj od strane OZNE okvalifikovan je kao agent okupatora⁴⁸. Mirkova je upravo OZNA likvidirala krajem 1944. godine⁴⁹.

⁴⁵ MV, S. a. br. 260/45; RKTG–34952.

⁴⁶ RKTG–6827; AV, f. 183, k. 340, r. b. s. 323.

⁴⁷ RKTG-100928; AV, f. 183, k. 346, r. b. s. 246. Dosije Nevena Dimitrijevića nalazi se u registru „tajne grobnice“, ali bez ikakvih preciznijih podataka, osim da je bio nedicevac. Međutim, Dimitrijević je najverovatnije osuđen na smrt, jer se njegova presuda pominje u jednom dokumentu Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i pomagača u Vojvodini, u kojem piše da je ovaj krivični predmet kod OZN-e, a nije dostavljen Komisiji. AV, f. 183, arh. jed. 148. Пресуде војног суда у Новом Саду и Старом Бечеју које нису достављене комисији 1944/45. год.

⁴⁸ AV, f. 183, knj. br. 73, Књига евидентираних ратних злочинаца 1944/1945; AV, f. 183, k. 338; MV, arh. br. 334. Разни спискови злочинаца, спискови су у концепту (1/26).

⁴⁹ RKTG-7120.

Milovan Lukić, sa prebivalištem u Novom Sadu, osuđen je na smrt zbog učešća u masovnim zločinima u Staparuu, prilikom ulaska mađarske vojske u Bačku aprila 1941. godine. Lukić je učestvovao u pretresu kuća u tom mestu zajedno sa mađarskim vojnicima, kada je u kući Elesin Vlade pronađeno oružje. Prema dokumentima iz Istorijskog arhiva grada Novog Sada, Lukića su tada „upitali koga treba voditi, ovaj je odgovorio: Starijeg, jer je tu bio i sin Vladin. Na to su mađarski vojnici oterali Vladu u Odžake gde je bio 9 nedelja zatvoren i zlostavljan, a potom sproveden u B. Topolu u logor, gde je bio 14 meseci a tada došao kući“⁵⁰. Prema podacima iz registara Komisija, Lukić je streljan 14. novembra 1944. godine.

Među streljanim kolaborantima je i činovnik **Jovan Begović**, o kome nisam pronašao detaljnije podatke osim jednog izvoda iz njegove presude, objavljene u listu *Politika* 21. januara 1945, zajedno sa još nekoliko presuda Vojne oblasti za Bačku i Baranju, gde piše da je osuđen na smrt, jer je „bio u službi ozloglašenog krvnika našeg naroda, velikog župana Petera Fernbaha i svojim radom naneo mnogo zla našem narodu“⁵¹.

U *Knjizi evidencije streljanih ratnih zločinaca* od strane OZNE tokom 1944, nalazi se još nekoliko lica pod kategorijom ratnih zločinaca i agenata okupatora, ali bez kvalifikacije kojoj grupi konkretno pripadaju. To su: zidar **Stevan Pavić**, **Lazar Đurin** i radnik **Mladen Atanackov**⁵². Ova tri lica nisu navedeni kao pripadnici četničke organizacije u do danas poznatoj dokumentaciji o pokušaju organizovanja pokreta Draže Mihailovića u Bačkoj, pa možemo pretpostaviti da su streljani kao ratni zločinci, odnosno da su bili direktni počinioci ili su na neki drugi način učestvovali u počinjenju ratnog zločina.

Među streljanim licima u Novom Sadu u periodu 1944-1945. nalaze se i slučajevi streljanja zbog krađe. Prema ondašnjim zakonskim propisima vojnog suda za krađu je bila zaprećena smrtna kazna. **Mladen Čerevicki**, trgovac iz Novog Sada⁵³, vršio je zaplenu namirnica lažno se predstavljajući kao činovnik Gradske arpovizacije. S obzirom da se neposredno nakon oslobođenja pljačka kažnjavala smrću, Čerevicki je osuđen od vojnog suda

⁵⁰ RKTG-32705; IAGNS, f. 382, VP 1671/45.

⁵¹ Политика, 21. јануар 1945, бр. 11880.

⁵² AV, f. 183, knj. 73.

⁵³ RKTG-35255. U spiskovima međuakademijske komisije i tajne grobnice popisan je dva puta: jednom kao Mladen Čerevicki (1911-1944), a drugi put kao Mladen Berevicki (RKTG-32708).

i streljan u novembru 1944. godine⁵⁴. Sličan je slučaj **Dragice Šilić** iz Čeneja, koja je imala prebivalište u Novom Sadu. Ona je kao član milicije bila inicijator pljačke u kojoj je učestvovalo još nekoliko lica 14. novembra 1944, kada je bez ičijeg odobrenja i predstavljajući se kao zamenik komandanta opljačkala stan Ele Gugenberger. Kako stoji u presudi, Dragica Šilić se na taj način „ogrešila o ciljeve NOV i NOB“, pa je osuđena na smrt streljanjem. Smrtna kazna je izvršena decembra 1944. godine⁵⁵.

Među streljanim Novosađanima krajem 1944. bio je i **Pavle Tatić** (1881-1944) istaknuti predratni socijalista, sindikalac, novinar i političar. Prema odrednici u „Enciklopediji Novog Sada“, Tatić je posle jednog zbora Narodnog fronta u Novom Sadu gde je uzeo reč, uhapšen od strane komunista i zbog straha od nastupanja desničara u radničkim redovima, uklonjen sa političke scene i zatim bez suđenja likvidiran⁵⁶.

U kategoriji ratnih zločinaca i kolaboranata/agenata nalaze se i četvorica novinara *Nove pošte*, kolaboracionističkog lista koji je izlazio u Novom Sadu na srpskom jeziku i ćirilici od decembra 1941. do septembra 1944. Nakon oslobođenja grada, pred sudom su se našli glavni urednik **Vojsilav Matić**, suvlasnici **Vladimir Veljković** i **Miodrag Brašovan** i novinar **Velislav Spasić**⁵⁷. Tendenciju koju je ovaj list imao, ilustruje jedno pismo pomenutog Spasića, koji je samo nekoliko dana nakon ulaska mađarske vojske u Novi Sad uputio pismo načelniku generalštaba Henriku Vertu. Između ostalog, Spasić se preporučuje novim vlastima kao čovek „mađarskim duhom zadojen“, spreman da pomogne u procesu „efikasne (...) mađarizacije Bačke“⁵⁸.

⁵⁴ O Čerevickom je u listu *Slobodna Vojvodina* zabeleženo da je vršio pljačke još kao honved u Ukrajini (Слободна Војводина, 25. новембар 1944, бр. 28).

⁵⁵ AV, f. 183, k. 593, sud. br. 89/44; RKTG-2734.

⁵⁶ Енциклопедија Новог Сада. 2007. 34.

⁵⁷ Vojslav Matić (1903-1944) pre Drugog svetskog rata je bio profesionalni novinar i dopisnik beogradskog *Vremena* iz Novog Sada. U tom periodu je bio urednik nekoliko lokalnih novosadskih listova, od *Radikala*, čiji je vlasnik bio inženjer Daka Popović, do nedeljnika *Savremena Vojvodina* i *Dunavska pošte*, koja je pravljena po uzoru na beogradsko *Vreme*; Vladimir Veljković (1914-1944) bio je bivši policijski činovnik i jedan od suvlasnika *Nove pošte*; Miodrag Brašovan (1912-1944) rođen u Bačkoj Palanci, po zanimanju je bio učitelj i novinar; Velislav Spasić (1898-1944) rano se javlja u novinarstvu kao saradnik humorističnog lista *Stodavo*, koji je izlazio u Novom Sadu od 1917. godine. Bio je urednik i novinar u više novosadskih listova između dva svetska reta. Od 1927. radio je u redakciji beogradske *Pravde*. Po uzoru na velike beogradske dnevnikove pokušao je da pokrene nezavisni list *Vojvođanska tribina*, međutim nije zabeležio veći uspeh (Попов Д. 1983).

⁵⁸ Čobanski M. et.al. 1976. 522-533.

Iako se u istorijskim izvorima o pokušajima formiranja četničkog pokreta u Vojvodini i Bačkoj pominju Brašovan i Veljković kao članovi organizacije⁵⁹, ipak u sudskoj presudi novinarina *Nove pošte* nema direktnog referiranja na ovaj deo njihovog angažmana. Presuda Matiću i ostalima odnosi se isključivo na kolaboracionističku aktivnost, jer su, kako stoji u tekstu presude: „Svojim člancima i izveštajima veličali i kao prijatelje našeg naroda predstavljali najveće krvnike i ubice, teške ratne zločince Hortia (...) zatim razne izdajnike i izrode našeg naroda, kao Milana Popovića i njemu slične“. Takođe, proglašeni su krivim, jer su „pomagali privredu okupatora, propagandom za upis unutrašnjeg ratnog zajma u vidu tzv. žitnih obveznica, doprinoseći time svoj zlikovački udeo za dalje vođenje rata protiv slobodoljubivih naroda i ujedno materijalno šteteći naše naivne štedljive privrednike“ i „što su upućivali naš narod na pomaganje, poslušnost i saradnju sa ubicama hiljada nevinog našeg življa, iznoseći neistine i klevete, protiv narodno-oslobodilačkog pokreta i pravih narodnih boraca“. Nadalje, u presudi stoji da su širili „zlikovačke laži“ iz „fašističke mađarske telegrafске agencije MTI“ i to u „cilju pribavljanja lične materijalne koristi pod kontrolom i uputstvima Laslofi Imra, pretstavnika fašističke okupatorske štampe, preko koga je i održavana veza sa okupatorom“. Vojislav Matić je na suđenju priznao da je prihvatio mesto glavnog urednika jer nije imao „sretstava za život“ i da je „nagradu dobijao u novcu“. Spasić je priznao da je između ostalog „pisao članke i prevodio vesti iz stranih fašističkih listova“. Krivično delo koje im je stavljeno na teret je „služenje okupatoru kao propagandisti i agitatori“⁶⁰.

U tekstu presude nalazi se tek jedna aluzija na veze sa četničkom organizacijom, konstatacijom da je redakcija *Nove pošte* sve vreme okupacije bila „centar i leglo u kome su pripremale sve akcije domaćih izdajnika protiv narodno-oslobodilačkog pokreta“⁶¹. Međutim, iako ovaj deo optužbe nije detaljnije razrađen, na osnovu dokumentacije o pokušaju organizovanja četničkog pokreta u Bačkoj zaključujemo da se aludira upravo na te aktivnosti Veljkovića i Brašovana. Takođe, čini se da Matić i Spasić nisu participirali u ovoj delatnosti, jer je Matić na suđenju izjavio da nije učestvovao u sastancima „neprijateljski

⁵⁹ Prema objavljenim dokumentima o pokušajima organizovanja četničkog pokreta u Vojvodini, u tom poslu najagilniji je bio Veljković, koji je išao i u Beograd po direktive, a radio je i na slanju pojedinaca u Bezdansku šumu pored Sombora sa zadatkom pripremanja zaseda protiv partizana. Brašovan je bio član četničke organizacije i jedan od njenih finansijera (Шево Д. 2015. 49-51)

⁶⁰ MV, VP, C-353/1944.

⁶¹ Isto.

raspoloženi“ osoba prema narodnooslobodilačkoj borbi u redakciji *Nove pošte*. Presuda Vojislavu Matiću, Miodragu Brašovanu, Vladimiru Veljkoviću i Velimiru Spasiću doneta je 27. novembra 1944. i izvršena u narednim danima.

Među licima osuđenim na smrt i svrstanim u neku od kategorija: kolaboranti agenti, narodni neprijatelji i ratni zločinci, kako sam već napomenuo, nalazi se nekoliko graničnih slučajeva: ljudi istovremeno osuđenih kao kolaboranata i kao pripadnika i simpatizera pokreta Draže Mihailovića. Većini streljanih iz ove grupe je zajednička uska povezanost sa mađarskim okupacionim režimom u Bačkoj i(li) sa mađarskom obaveštajnom službom, pa ću ih razmotriti posebno zbog složenosti okolnosti u kojima je došlo do njihove likvidacije.

Saradnici mađarskog okupacionog režima u Bačkoj i(li) pripadnici pokreta Draže Mihailovića

Nakon oslobođenja, u Novom Sadu je streljano 20 lica, pripadnika pokreta Draže Mihailovića, od kojih je najmanje devet bilo povezano sa okupacionim političkim i vojno-bezbednosnim organima. Reč je o Milanu L. Popoviću, Milošu Petroviću, Pavlu Peciji Popoviću, Obradu Milutinoviću, Milanu Andrinu, Brativoju Uroševiću, Čedomiru Bošnjakoviću, Dragoljubu Ristiću i Mirku Saviću. U uskoj vezi sa četničkim pokretom i mađarskim okupacionim režimom bilo je još nekoliko lica sa prebivalištem u Novom Sadu: već pomenuti novinari *Nove pošte* Vladimir Veljković i Miodrag Brašovan, koje sudska presuda iz novembra 1944. tereti isključivo za kolaboraciju sa okupatorom; i potpukovnik Dragoljub Cukavac koji je streljan u Somboru krajem 1944. godine. Postoji mogućnost da je među streljanim Novosađanima bilo još pripadnika četničke organizacije, a takođe i da je među pripadnicima četničkog pokreta bilo još saradnika mađarskog okupacionog režima, što će možda otkriti buduća arhivska istraživanja.

Četnički pokret Draže Mihailovića nije uhvatio koren u Vojvodini, ali u pojedinim mestima su postojale pristalice i simpatizeri, što nije dovelo do formiranja vojnih jedinica i konkretnih protivokupatorskih akcija. Glavna karakteristika pokreta u Bačkoj je visoki stepen povezanosti sa mađarskom obaveštajnom službom i okupacionim sistemom u celini.

Najistaknutiji kolaborant u Bačkoj je bio **Milan L. Popović** (1885-1945) na početku okupacije stavljen od strane četničkog pokreta Draže Mihailovića

pod slovo „Z“⁶², da bi njen kraj dočekaao kao glavni protagonista u pokušaju organizovanja četničkih jedinica u Bačkoj. Neposredno posle ulaska mađarske vojske u Bačku, Popović se nametnuo za vodećeg političkog predstavnika bačkih Srba. Odlično je govorio mađarski, a u Budmpešti su ga smatrali čovekom „sa bezuslovnim mađarskim osećajem“⁶³. Njegovom usponu i izboru za poslanika u mađarski parlament doprinela je preporuka Lajoša Bole, mađarskog konzula u Beogradu, koji je o njemu govorio kao najboljem kandidatu, jer je opravdavao masakr prilikom ulaska mađarske armije u Bačku i Baranju aprila 1941. i proterivanje kolonista naseljenih na ovim teritorijama nakon 1918. godine⁶⁴. Popovićeva kolaboracionistička aktivnost je relativno poznata u historiografiji, pogotovo tokom racije u Novom Sadu januara 1942, kada je, prema sudskoj presudi iz novembra 1945, unapred bio obavešten da će doći do pokolja i učestvovao u sastavljanju spiskova lica koja su trebala biti likvidirana⁶⁵.

Od sredine 1942. godine, Popović je postao posrednik između mađarske vlade, koja je u tzv. politici klackalice htela da promeni stranu u ratu ili potpiše separatan mir sa zapadnim saveznicima, i pokreta Draže Mihailovića preko kog je vlada nameravala da uspostavi vezu sa zapadnim saveznicima. Popovićeve veze sa četnicima postaju intenzivne u vreme tzv. Somborskog procesa iz oktobra 1943. godine, kada je suđena grupa od stotinjak lica zbog pokušaja stvaranja četničke organizacije u Bačkoj. Popović je po želji mađarske obaveštajne službe tajno posredovao u celom slučaju i iako su optuženim licima stavljene na teret teške optužbe, ipak su na kraju procesa pomilovani, čak i oni koji su osuđeni na smrtne kazne. U Sombor je uoči procesa došao i šef mađarske obaveštajne službe Ištvan Ujsasi koji je tom prilikom rekao velikom županu Bač-bodroške županije Leu Deaku: „Samo Bog zna za šta nam još mogu poslužiti ovi ljudi“. Posle procesa, osuđene pristalice Draže Mihailovića puštaju iz zatvora i prebacuju ih u koncetracione logore gde su u to vreme bili neuporedivo bolji uslovi. Pošto su nemačke trupe okupirale Mađarsku u martu 1944, jedan deo osuđenika iz Somborskog procesa je prebačen u logor Mauthausen, međutim nakon intervencije vlade novog premijera Geze Lakatoša, vraćeni su mađarskim vlastima⁶⁶.

⁶² *Senatori Kraljevine Jugoslavije: biografski leksikon*, 2016, 237. Milan L. Popović je zbog učešća u radu mađarskog parlamenta „stavljen pod Z“ preko radio Londona, a na predlog Draže Mihailovića.

⁶³ Šajti E. 2010, 185.

⁶⁴ Kasaš A. 1996. 75.

⁶⁵ Kasaš A. 2008, 154-155.

⁶⁶ Šajti E. 2010. 208-245; Шajти Е. 1985. 120-121; Kasaš A. 2008. 159.

Ujsasijevo predviđanje se pokazalo tačnim tokom 1944, kada je prema njegovom svedočenju, na inicijativu Draže Mihailovića⁶⁷ došlo do pokušaja formiranja tzv. srpske odbrane Bačke, odnosno jednog četničkog korpusa koji bi bio sastavljen od interniranih jugoslovenskih oficira zarobljenih 1941. i grupe suđene u Somborskom procesu i koji bi branio Bačku od komunista. Tek u jesen iste godine je došlo do konkretnijih pokušaja stvaranja vojnih jedinica, a krajem septembra 1944, ministar spoljnih poslova Heljei je Milanu L. Popoviću izložio plan o „srpskoj odbrani Bačke“, koju bi činili osuđeni i internirani jugoslovenski oficiri. Tokom narednih dana došlo je do izvesnih pregovora i pokušaja ostvarivanja ove ideje, a čak je jedan emisar upućen u Mihailovićev štab, ali je realizacija onemogućena oslobođenjem Bačke od strane partizana tokom oktobra 1944. godine. Popović je nakon oslobođenja pobjegao u Mađarsku, zatim je izručen Jugoslaviji i osuđen na smrt zajedno sa grupom lica odgovornih za zločine okupacionog sistema u Bačkoj. Javno je streljan u Novom Sadu novembra 1945. godine.⁶⁸

Ipak, uprkos snažnom Popovićevom zalaganju, saradnja novosadskih Srba sa okupacionim režimom je do kraja rata svedena tek na nekoliko osoba. Prelomna tačka je bila poverljiva konferencija, održana u oktobru 1943. u Novom Sadu, kada je došlo do konačnog raspada neformalne političke grupe poznate pod nazivom „lojalni Srbi“. Pitanje svrsishodnosti kolaboracije je u političkom, ali i moralnom smislu, postavljeno još nakon masakra u raciji 1942, kada je postalo očigledno da saradnjom sa okupatorom nije moguće dobiti ustupke i zaštitu. Međutim, do raspada ove grupe dolazi tek na konferenciji „predstavnik bačkih Srba“ u oktobru 1943. godine. Već tada je bilo jasno da je broj pristalica kolaboracije sve manji, jer je bilo prisutno samo 33 učesnika, među njima 18 ljudi iz Novog Sada: Miloš Petrović, Obrad Milutinović, Aleksandar Moč, Kosta Hadži, Daka Popović, Svetozar Stanković i drugi. Milan L. Popović je hteo da konferencija donese jednu rezoluciju, kojom bi se u ime „bačkog srpstva“ učesnici izjasnili protiv partizana i osudili NOP, što je dovelo do otvorenog sukoba. Opoziciju su predvodili Moč i Hadži, da bi na kraju Popovića podržalo samo šest osoba, među njima i Miloš Petrović⁶⁹. Prema izveštaju novosadske Kapetanije mađarske kraljevske

⁶⁷ *Svedočanstvo o saradnji Draže Mihailovića sa Generalštabom Kraljevine Mađarske od 1942. do 1945. godine. Izjava general-majora bivše mađarske vojske Ujsasi Ištvana o izdajničkom radu Mihailovića.* 1978. 213.

⁶⁸ Шайти Е. 1985. 119-122.

⁶⁹ MV, ZD, inv. br. 7643.

policije konferencija je otkrila da se „gro srpskog društva ne slaže sa Popović Milanom i ne stoji pored njega. Baš protivno: zato stoje udaljeno od njega i srpska inteligencija je zato tako uzdržljiva, pošto neće sebe ni na jednu stranu da izloži pre završetka rata“.

Dakle, **Miloš Petrović**⁷⁰ (1888–1944) predratni gradonačelnik Novog Sada, bio je pored Popovića najistaknutiji predstavnik „lojalnih Srba“ u gradu. On je zajedno sa ostalim pripadnicima ove grupe prisustvovao prilikom političkih manifestacija, instalacija velikih župana u dužnost, masovnih okupljanja na kojima je demonstriran „mađarski nacionalni duh“, dajući tako legitimitet okupacionoj upravi, ali i njenim nasilnim postupcima: od masakra prilikom ulaska mađarske vojske u Novi Sad, preko racije u januaru 1942, pa do ostalih prinudnih mera okupacionog režima.

Za vreme okupacije, imao je nekoliko funkcija. Kada je u septembru 1941. Mikloš Nađ postavljen za gradonačelnika Novog Sada, a zatim formirano Gradsko veće u koje je ušlo šest srpskih predstavnika, među njima je bio i Miloš Petrović⁷¹. Takođe, bio je jedan od članova savetodavnog odbora za Milana L. Popovića kao poslanika u mađarskom parlamentu⁷². Petrović snosi i deo odgovornosti za raciju u Novom Sadu, jer je sa grupom novosadskih Srba bio prisutan na sastanku 17. januara 1942. kod velikog župana Petera Fernbaha, gde je od njih zatraženo da daju saglasnost za proširenje racije na Novi Sad. Međutim, zapisnik koji je potpisan na kraju sastanka i upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova, shodno dogovoru, potpisali su samo dvojica učesnika ovog razgovora: Miloš Petrović i Pavle Pecija Popović⁷³. Isto potvrđuje i svedočenje novosadskog industrijalca Đule Kramera, koji je pored ostalog izjavio da je prilikom jednog zajedničkog putovanja saznao od Pecije da su on i Petrović uputili jednu molbu ministru unutrašnjih poslova tražeći „čišćenje sumnjivih elemenata“ u gradu⁷⁴. Samo nekoliko meseci nakon racije, u maju 1942, prilikom svečanog uvođenja u dužnost Petera Fernbaha, velikog župana u Novom Sadu, u ime „lojalnih Srba“ govor je održao upravo Petrović, izjaviši lojalnost i želju za saradnjom „za sveukupnu dobrobit mađarske krune“⁷⁵.

⁷⁰ Interesantna je enciklopedijska odrednica o Milošu Petroviću u *Enciklopediji Novog Sada*, u kojoj je predstavljen isključivo kao žrtva novih komunističkih vlasti, uz tezu da „tokom okupacije nije učestvovao ni u kakvim forumima ili akcijama okupatora“ (Енциклопедија Новог Сада, 2002. 101).

⁷¹ Čobanski M. et.al. 1976. 500.

⁷² Вељковски Т. 2011. 246.

⁷³ Podaci preuzeti iz presude Obradu Milutinoviću - MV, ZD, inv. br. 438/44.

⁷⁴ Kasaš A. 2008. 58.

⁷⁵ Kasaš A. 1996. 79.

U jednom momentu, Petrović je postao član četničkog odbora u Novom Sadu. Njegova aktivnost je zapažena od strane partizanskog pokreta otpora u Vojvodini, pa Svetozar Toza Marković i Branko Bajić pominju u izveštaju od 10. oktobra 1942. da „drži sastanke i poziva narod da se organizuje“, a pri tom obećava oružje. Iako iz izveštaja nisu sasvim jasni ciljevi ovih aktivnosti, osim da Petrović govori kako „treba održati red kad odu Mađari“, postoji mogućnost da je reč o prvim pokušajima stvaranja četničkih vojnih jedinica, verovatno sa znanjem mađarskog okupacionog režima, s obzirom na izrazitu kolaboracionističku poziciju Miloša Petrovića⁷⁶. To dokazuje i njegov stav na pomenutoj konferenciji iz oktobra 1943, kada se našao među malobrojnim pristalicama Milana L. Popovića. Miloš Petrović je nakon oslobođenja osuđen na smrt i streljan kao saradnik okupatora, verovatno u novembru 1944, mada se njegova sudska presuda ne nalazi u Arhivu Vojvodine i Muzeju Vojvodine, ali u izvodu je objavljena u listu *Politika* 21. januara 1945. godine.⁷⁷

Pavle Pecija Popović⁷⁸ (1896–1945) je slično Petrovićevom slučaju bio istaknutiji kao saradnik mađarskog okupacionog režima, nego kao pristalica pokreta Draže Mihailovića. Popović je rođen u Novom Sadu i bio je među imućnijim predratnim novosadskim Srbima kao zemljoposjednik, vlasnik klanice u Mladenovcu i pivare u Starom Bečeju. Kolaboracijom je uspeo, ne samo da zaštiti svoj kapital, nego i da proširi poslovanje, iako su nakon okupacije sva veća industrijska postrojenja i druge vrste trgovinskih i zanatskih poslova oduzimate od „nepouzdatih lica“, srpskih i jevrejskih industrijalaca, trgovaca i zanatlija, stvaranjem sistema privilegovanih mađarskih i nemačkih preduzeća⁷⁹. Međutim, uprkos tome, Popović je sklopio poslove sa novim vlastima, između ostalog liferujući u velikim količinama svinje za mađarsku vojsku. Takođe, bio je povezan sa šefom mađarskih agenata, izvesnim

⁷⁶ Василић Љ. 1971. 64, 73.

⁷⁷ U izvodu presude objavljene u *Politici* piše sledeće obrazloženje: Što je od početka okupacije „održavao uske veze sa mađarskim okupatorskim vlastima, što je sa njima saradivao protiv Narodno-oslobodilačkog pokreta, a naročito intiman kontakt održavao sa zloglasnim krvnikom županom Fernbahom, sa kojim je zajedno organizovao špijunažu protiv pristalica Narodno-oslobodilačkog pokreta; što je pozivao narod da potkazuje partizane i borbe Narodno-oslobodilačkog pokreta; što je prešao na stranu tuđinske okupatorske sile, i zajedno sa Milanom L. Popovićem bio jedan od glavnih njegovih pomagača u borbi protiv sopstvenog naroda“ (Политика, 21. јануар 1945, бр. 11880).

⁷⁸ RKTG-4639.

⁷⁹ Mirnić J. 1967. 145-147.

Bašanijem, od koga je dobijao različite informacije⁸⁰. Za vreme okupacije, imao je nekoliko funkcija, a kao i Miloš Petrović od septembra 1941. bio je član Gradskog veća i savetodavnog odbora poslaniku Milanu L. Popoviću⁸¹.

Uoči proširenja racije na Novi Sad, Pecija je bio član deputacije koja je 17. januara 1942. od velikog župana Petera Fernbaha tražila da „preduzme sve mere da bi se pronašli i uhapsili (...) turbulentni elementi (...) U tu svrhu tražili su da se u Novom Sadu sprovede „Razija“ sa novosadskom policijom koja bi dobila potrebno pojačanje od strane okupatorske vojske“, kako stoji u Pecijinoj sudskoj presudi iz marta 1945. godine⁸². Pecija u svojoj izjavi pred sudom nije negirao navedene optužbe, potvrdivši da je bio saglasan sa Fernbahom da treba pronaći i pohapsiti komuniste i time onemogućiti svaki pokušaj ustanka. Nadalje, on je rekao i sledeće: „Fernbah je predložio raciju, a mi smo se sa njim složili“⁸³. Takođe, kako je već spomenuto, Pecija i Petrović su potpisali zapisnik sa ovog sastanka, koji je upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova. Iako je proširivanje racije na Novi Sad bilo dogovoreno na jednom savetovanju u Budimpešti još 12. januara 1942, ipak saglasnost deputacije bačkih Srba nije bila bez značaja, posebno kada se ima u vidu činjenica da je zatražena i da je indirektno davala legitimitet i opravdanje za događaje koji će uslediti.

U pokušaju organizovanja četničkog pokreta u Bačkoj bio je aktivan kao finansijer dajući dobrovoljne priloge, a jednom prilikom je u tu svrhu poslao 1.500.000 dinara u Beograd, što je i pomenuto u sudskoj presudi, iako prema vlastitom iskazu nije bio član novosadskog četničkog odbora⁸⁴.

O Peciji Popoviću je posebno upečatljivo svedočenje ostavio Đula Zombori, šef policije u Novom Sadu u vreme racije 1942, koji je na sudskom procesu izjavio sledeće: „Posednik Pecija Popović saopštio mi je posle racije da namerava da dovede jednu deputaciju Srba koja će mi se kao pretstavniku policijske kapetanije u ime Srba zahvaliti zbog korektnog držanja policije prema Srbima za vreme racija na što sam ga zamolio da to ne čini“⁸⁵. Pecija je uhapšen od strane OZN-e u decembru 1944, osuđen na smrt marta 1945, a zatim streljan u narednim danima.

⁸⁰ Лопичић Ђ. 2010. 99-100.

⁸¹ Čobanski M. et.al. 1976. 500; Вељковски Т. 2011. 246.

⁸² Лопичић Ђ. 2010. 99-100.

⁸³ Ђурђевић П. 2016. 65.

⁸⁴ Исто, 66.

⁸⁵ Kasaš A. 2008. 97.

Blizak saradnik Miloša Petrovića iz predratnog perioda bio je **Obrad Milutinović** (1895-1944) ugledni novosadski lekar i zamenik gradonačelnika u vreme kada je Petrović obavljao tu dužnost. Već na početku okupacije, zbog činjenice da je njegov brat Arsen uzet za taoca, Milutinović je sa još nekoliko istaknutih Novosađana potpisao proglas od 14. aprila 1941⁸⁶, koji je u određenom smislu dao legitimitet događajima koji su se tada odvijali u gradu. Milutinović je bio prisutan i na pomenutom sastanku kod Petera Fernbaha 17. januara 1942, a pojavio se i na ustoličenju novog velikog župana Lea Deaka u martu 1943. godine. Međutim, na konferenciji „predstavnik bačkih Srba“ u oktobru 1943, Milutinović je odbio da potpiše rezoluciju o osudi pokreta otpora i partizanskih aktivnosti i svrstao se na stranu opozicije koja se protivila nastojanjima Milana L. Popovića. Takođe, kako stoji u sudskoj presudi, datiranoj 22. novembra 1944, Milutinović je bio član četničkog odbora za Novi Sad i finansijski je pomagao četnički pokret⁸⁷. Prema kazivanju njegove supruge Jelke, Milutinovića je uhapsio Sava Vrbaški 24. oktobra 1944, a prema podacima iz matične knjige umrlih streljan je 31. decembra iste godine⁸⁸.

U vezi sa mađarskim okupacionim režimom, a posebno obaveštajnom službom, bilo je nekoliko jugoslovenskih oficira, koji su bili iz Novog Sada ili su imali prebivalište u gradu u periodu 1941 - 1944. godina. Među njima je bio i **Milan Andrin**, kapetan bivše jugoslovenske vojske. On se januara 1943. u novosadskom hotelu *Kraljica Marija* sastao sa Ištvanom Ujsasijem, koji ga je angažovao da otputuje u Istanbul sa falsifikovanim mađarskim dokumentima i preko jugoslovenskog konzula Vladimira Perića uspostavi vezu sa emigrantskom vladom i Dražom Mihailovićem. U kontekstu „politike klackalice“, cilj je bio da Mađarska promeni stranu u ratu. Andrinu je priključen i potpukovnik Dragoljub Cukavac, koji se do tada nalazio u logoru u Cegledu. Međutim, njihova misija nije dala konkretne rezultate, a Andrinu je tokom maja 1943. u Istanbulu rečeno da se ne vraća u Mađarsku nego da se priključi ostacima stare jugoslovenske vojske u egzilu⁸⁹. Cukavac je upućen nazad u Bačku sa zadatkom da formira četničku organizaciju u ovoj oblasti.

⁸⁶ Ђурђевић П. 2016. 61-66.

⁸⁷ MV, ZD, ci, inv. br. 434/44.

⁸⁸ Ђурђевић П. 2016. 61, 70; MV, ZD, Legat Zvonimira Golubovića, studijska zbirka.

⁸⁹ Čorović M. 1981. 161-163. U Andrinovom dosijeu Mešovite komisije i Komisije „tajne grobnice“ (RKTG-6604) nema preciznijih podataka, osim da je rođen u Novom Sadu gde je imao i prebivalište i da je nestao tokom 1944. godine.

Pored Andrina, još nekoliko oficira je bilo povezano sa mađarskom obaveštajnom službom i to u pokušaju organizovanja transporta naoružanja mađarske vojske Draži Mihailoviću. Zbog kontradiktornosti istorijskih izvora, ostaje nejasno da li je to došlo do transporta oružja u većim količinama. Ujsasi je u svom svedočenju tvrdio da je oružje isporučeno, mada dvoznačnost informacija možda proizlazi iz činjenice da je jedan deo prozapadnih političkih i obaveštajnih krugova u Mađarskoj delovao izolovano i u tajnosti, kako Nemačka kao mađarska saveznica ne bi saznala za „politiku klackalice“.

Međutim, isporuka manjih kontigenata oružja je sigurno bilo o čemu svedoči aktivnost dvojice oficira i jednog novosadskog industrijalca: Brativoja Uroševića, Čedomira Bošnjakovića i Dragoljuba Ristića. Konkretnije podatke o **Brativoju Uroševiću** moguće je saznati iz svedočenja Ištvana Ujsasija, prema kojem je kapetan Urošević tokom januara 1944. pod kodnim imenom Pera Ilić došao u Budimpeštu kao Mihailovićev tajni oficir za vezu pri mađarskom Generalštabu, sa osnovnim zadatkom da koordiniše isporuke oružja četnicima. On je obavestio Ujsasija da su nemačke vlasti u Beogradu, uključujući generala policije i SS oficira Augusta Majsnera, dale ovlašćenje da se transport izvrši preko Dunava do luke u Smederevu. Takođe, Urošević je preneo Ujsasiju Mihailovićevu želju da se Srbi internirani posle Somborskog procesa i zarobljeni jugoslovenski oficiri tokom Aprilskog rata oslobode i zatim formiraju četničku vojsku za borbu protiv partizana u Srbiji i Bačkoj, što je verovatno bio začetak kasnije ideje o stvaranju „srpske odbrane Bačke“. Oficir „Ilić“ je zatim smešten u hotelu Palatinuš kao gost mađarskog Generalštaba. Pošto je prema Ujsasijevom svedočenju, Horti naredio da se svakoj Mihailovićevoj molbi udovolji, oružje je u narednim danima isporučeno Dunavom⁹⁰. Takođe, dokumenti OZN-e iz 1944-1945. o članovima četničke organizacije u Novom Sadu otkrivaju da se kapetan Brativoj Urošević nalazio na čelu četničke organizacije u Bačkoj i da je bio povezan sa šefom Gestapoa u Novom Sadu, vršeći poslove oko nabavljanja oružja za četnički pokret.⁹¹ Dakle, i podaci OZN-e i informacije koje Ujsasi saopštava slažu se oko teze da je isporuka oružja bilo kao i sa činjenicom da je Urošević bio istovremeno povezan sa nemačkom i mađarskom tajnom policijom.

⁹⁰ *Svedočanstvo o saradnji Draže Mihailovića sa Generalštabom Kraljevine Mađarske od 1942. do 1945. godine. Izjava general-majora bivše mađarske vojske Ujsasi Ištvana o izdajničkom radu Mihailovića.* 1978. 212-214.

⁹¹ Шево Д. 2015. 51-52.

Čedomir Bošnjaković je takođe bio jedan od oficira koji se pominju kao akteri u priči oko isporuke oružja od strane mađarske vojske Draži Mihailoviću. Ujsasi u svom svedočenju objašnjava i njegovu ulogu u pregovorima i kontaktima između predstavnika mađarske obaveštajne službe i četničkog pokreta. Između ostalog, navodi kako je Mihailović tražio pomoć od Mađarske u borbi protiv Tita i u jednom od svojih pisama iz jula 1943. odredio Čedomira Bošnjakovića, kapetana predratne jugoslovenske vojske iz Novog Sada, kao svog poverljivog čoveka preko koga može ići korespondencija. U to vreme Bošnjaković je bio interniran u Jasaroksalaš gde je bio pod policijskim nadzorom, odakle je doveden u Budimpeštu, gde mu je saopšteno da je određen za kurira od strane Draže Mihailovića kako bi bila uspostavljena veza sa mađarskim Generalštabom. Bošnjakovića je primio i predsednik vlade Mikloš Kalaji, koji mu je rekao da saopšti Mihailoviću kako je mađarska vlada spremna da ga vojno pomogne u borbi protiv Tita. U narednim mesecima, ovaj oficir je bio kurir i veza, i kako tvrdi Ujsasi, prema naređenju Mihailovića predao je mađarskoj obaveštajnoj službi podatke o brojnosti partizanskih snaga u Hrvatskoj. Nadalje, prema Ujsasijevom iskazu, Bošnjaković je nakon nemačke okupacije Mađarske u martu 1944, napustio Budimpeštu, ali već sledećeg meseca se vratio i zajedno sa kapetanom Uroševićem nastavio započeti rad u Generalštabu⁹². Podatke koje donosi Ujsasi gotovo u potpunosti potvrđuju već pomenuti dokumenti OZN-e u kojima je Bošnjaković naveden kao član četničke organizacije i odbora za grad i srez Novi Sad, zadužen za nabavljanje i transport oružja, koje je prenosio po Bačkoj na mađarskim i nemačkim kamionima⁹³.

Izvesnu ulogu u transportu oružja imao je i novosadski industrijalac rodom iz Boljevca **Dragoljub Ristić** (1882–1944). Ristić je bio vlasnik tekstilne fabrike pre rata, a odmah po ulasku mađarske vojske u Novi Sad je uhapšen, nakon čega se sklonio u Budimpeštu⁹⁴. Dve godine kasnije, Ristić se pominje u uputstvu za formiranje četničke organizacije u Bačkoj, koje je Dragoljub Cukavac dobio pre povratka iz misije u Istanbulu 1943, gde su poimence navedeni ljudi u Budimpešti, izbeglice iz Bačke, s kojima treba osnovati „četničku centralu“⁹⁵.

⁹² *Svedočanstvo o saradnji Draže Mihailovića sa Generalštabom Kraljevine Mađarske od 1942. do 1945. godine. Izjava general-majora bivše mađarske vojske Ujsasi Ištvana o izdajničkom radu Mihailovića.* 1978. 211-214.

⁹³ ШЕВО Д. 2015. 50.

⁹⁴ Kasaš A. 2008. 45.

⁹⁵ Ćorović M. 1981. 163.

Zanimljivo je da se Dragoljub Ristić u narednom periodu vraća u Novi Sad, ali takođe i da je njegova fabrika tokom okupacije proširena. U dokumentaciji gradonačelnika Novog Sada pominje se građevinska dozvola kojom je svilari „Dragoljuba M. Ristića“ dozvoljeno proširivanje, odnosno da u krugu fabrike izgradi pomoćne objekte: bravarsku i stolarsku radionicu i garažu⁹⁶. Ova činjenica je posebno interesantna ako se uzmu u obzir podaci da je na početku okupacije Ristić bio izložen pretnjama i ucenama od jedne grupe Mađara iz Budimpešte da im preda vlasništvo nad postrojenjem, ali je uspeo da se odupre pritisku⁹⁷, a da u sledećoj fazi, ne samo da zadržava vlasništvo nego dolazi i do proširivanja fabrike.

Izvesno je da Ristić pristupa četničkoj organizaciji i da je materijalno pomagao četnički pokret, a osim toga upotrebljavao svoj automobil u prenošenju oružja iz Mađarske četnicima za borbu protiv partizana, o čemu govore dokumenti OZN-e iz 1944-1945, kao i Ristićeva sudska presuda. Osuđujuća presuda Ristiću datirana je 17. novembra 1944. godine⁹⁸, a za utvrđivanje datuma streljanja korisne podatke je ostavila njegova supruga Jelisaveta – Elza Ristić. Ona tvrdi da je Ristić uhapšen 26. oktobra, sproveden u Okružni sud u Novom Sadu i da je 23. novembra 1944, kako piše u molbi upućenoj sudu januara 1945. godine: „Izgubila svaku vezu sa mojim mužem (...) budući da su me u zatvoru izvestili, da je odveden sa ostalim zatvorenicima, bez oznake kamo“⁹⁹.

Za rasvetljavanje sudbine većine navedenih lica nakon oslobođenja značajna je dokumentacija iz Istorijskog arhiva grada Novog Sada, vezana za Mirka Savića, novosadskog advokata, rođenog u Sremskim Karlovcima 1898. godine, a za vreme okupacije sekretara četničkog odbora za Bačku. Čini se da je Savić od 1943. bio povezan sa tzv. trockističkom grupom u Novom Sadu, odnosno nekolicinom lica iz Bačke koji su bili zavrbovani od Gestapoa u Beogradu i povezani sa obaveštajnim krugovima u Budimpešti i Novom Sadu i među kojima je bio i pomenuti Gaja Gračanin. Savić je zajedno sa njim pokušao da formira „centralni odbor“ koji bi delovao politički i ideološki u suprotnosti sa paritizanskim pokretom, o čemu je Mesni komitet KPJ za Novi Sad izdao saopštenje u martu 1944, upozoravajući da je reč o „dražinsko-trockističko-gestapovskom bloku, koji radi pod zaštitom mađarske špijunaže“ sa namerom

⁹⁶ Вељковски Т. 2011. 72.

⁹⁷ Буловић Г. 2015. 31.

⁹⁸ MV, ZD, OSI, inv. br. 441/44.

⁹⁹ Буловић Г. 2015. 31-32.

da „kod nas izazove bratoubilački rat“¹⁰⁰. Ako se ima u vidu da je Savić bio funkcioner četničke organizacije, a Gračanin agent Gestapoa, onda je moguće da se ova optužba zasnivala na konkretnim i pouzdanim informacijama.

Dokumenti iz Istorijskog arhiva grada Novog Sada o proglašenju umrlim Mirka Savića, otkrivaju Savićevu sudbinu nakon oslobođenja, a posredno i grupe Srba streljane nakon 23. oktobra 1944. godine. Prema saznanjima njegove supruge Ivanke, Savić je uhapšen već 24. oktobra i sproveden u vojni zatvor zajedno sa „grupom lica od kojih danas niko više nije živ“. Nadalje, Sreski sud u Novom Sadu je 1947. doneo rešenje u vezi s pitanjem proglašenja lica mrtvim, prema kojem je Savić streljan kao ratni zločinac i narodni neprijatelj 17. novembra 1944. u Novom Sadu¹⁰¹. U tom kontekstu, interesantan je jedan izveštaj OZN-e iz decembra 1944, gde stoji da je četnička organizacija u Novom Sadu provaljena i da je uhapšeno i likvidirano 11 lica: Brativoj Urošević, Čeda Bošnjaković, Dragoljub Ristić, Mirko Savić, Obrad Milutinović, Svetislav Vilovski, Miloš Petrović, Miloš Kosić, Vladimir Veljković, Miodrag Brašovan i Đura Vlaović¹⁰². Dakle, verovatno je reč o neimenovanoj grupi koja se pominje u dokumentaciji vezanoj za proglašenje Savića mrtvim, sa kojom je on bio pritvoren, a zatim i streljan krajem novembra 1944. godine. U tom kontekstu, postavlja se pitanje da li su navedena lica likvidirana zajedno ili pojedinačno. Pojedine presude i datumi njihovog donošenja otkrivaju da sasvim sigurno svih 11 osuđenika nije streljano zajedno. Savić je streljan 17. novembra, a prema svedočenju Ristićeve supruge ona je imala kontakt sa Dragoljubom sve do 23. novembra. Takođe, indikativno je da je presuda Milutinoviću doneta 22. novembra, a grupi novinara *Nove pošte* 27. novembra. Dakle, u kontekstu navedenih podataka čini se izvesnim da grupnog streljanja ovih 11 osoba nije bilo, kao i to da su najverovatnije likvidirani krajem meseca novembra. Takođe, ostaje otvoreno pitanje tačne lokacije gde je izvršena egzekucija, međutim arhivski izvori koje sam pregledao isključivo kazuju da je reč o Novom Sadu, bez preciznijeg određivanja tačnog mesta u gradu.

Pored navedenih 9 osoba, u grupi od 11 uhapšenih pripadnika četničkog pokreta pominju se imena Miloša Kosića (1907-1944) i Đure Vlaovića. Prvi je pre rata bio golman fudbalskog kluba Vojvodina, po zanimanju policijski činovnik, a drugi trgovac, knjižarski pomoćnik i član udruženja *Sokol*. Kosić

¹⁰⁰ Васић Ђ. 1969. 316.

¹⁰¹ IAGNS, f. 382, VP 72/47

¹⁰² Шево Д. 2015. 57.

je streljan 25. oktobra, samo tri dana nakon ulaska partizana u Novi Sad i nije poznato na kojoj lokaciji je streljan¹⁰³. Za njih dvojicu i još 9 osoba, nema podataka da su bili direktno u vezi sa mađarskim obaveštajnim organima i okupacionim sistemom. Međutim, iz iznetih podataka jasno je koji je bio karakter četničke organizacije u Bačkoj i Novom Sadu u celini.

Zaključak

Narativ o navodnom masovnom zločinu nad građanima Novog Sada srpske nacionalnosti u Rajinoj šumi možemo posmatrati iz više perspektiva i u tom kontekstu tumačiti njegovu relevantnost. U svetlu iznetih saznanja, izvesno je da nijedan od njegova tri ključna elementa nema potvrdu u istorijskim izvorima, već da je reč o proizvoljnim konstrukcijama. Prvo, spiskovi žrtava i arhivski materijal ukazuju da je broj žrtava znatno manji od opšteprihvaćene procene o 200–250 streljanih novosadskih Srba. Drugo, likvidacije nisu bile dominantno i presudno motivisane „klasnom borbom“ i „antisrpskom orijentacijom“ novih vlasti, o čemu svedoči socijalna struktura žrtava, među kojima je bilo industrijalaca i zemljoposjednika, ali i profesionalnih radnika, zidara, berberskih pomoćnika i raznih drugih profesija. Uvidom u materijale Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, ali i drugu onovremenu dokumentaciju, postaje očigledno da je najveći broj streljanih osoba bio kriv za određena krivična dela tokom okupacije: od kolaboracije, do potkazivanja, krađe i drugih zločina. Treće, streljana lica nisu likvidirana bez suđenja i presuda, jer je velika većina evidentirana u materijalu Komisije, istražnim postupcima, prijavama i radu Vojnih sudova.

Takođe, važno je napomenuti da je među likvidiranim građanima Novog Sada nakon oslobođenja 1944. najverovatnije bilo i nevinih ljudi, ali daleko je veći broj onih za koje nema sumnje da su bili odgovorni za počinjenje različitih nedela za vreme okupacije.

Isto tako, van svake sumnje u Rajinoj šumi je došlo do masovne egzekucije u aprilu 1941. kada je bez suđenja likvidirana veća grupa novosadskih građana srpske nacionalnosti. Kada je reč o drugoj masovnoj likvidaciji u oktobru i novembru 1944, kao delu odmazde nakon oslobođenja, postoji mogućnost da je ista lokacija postala stratište gde su streljani novosadski Mađari okrivljeni za

¹⁰³ U izvodu iz matične knjige umrlih, stoji da je Kosić rođen u Begeču 19. maja 1907. godine, a potvrda o smrti je izdata 1958. na osnovu rešenja Sreskog suda u Novom Sadu (MV, ZD, Legat Zvonimira Golubovića, studijska zbirka).

počinjenje ratnih zločina u periodu 1941-1944, o čemu postoje samo usmena svedočenja savremenika događaja. O eventualnoj trećoj masovnoj egzekuciji, nad novosadskim Srbima, za sada ne postoje pouzdani podaci, a uvid u pojedine presude, datume njihovog donošenja i izvršenja, nedvosmisleno ukazuje da likvidacija u većim grupama nije bilo, jer su uglavnom datirane u različite dane od novembra 1944. pa do decembra 1945. godine. Dakle, ako je streljanja osoba srpske nacionalnosti u Rajinoj šumi i bilo, reč je o pojedinačnim egzekucijama.

Takođe, narativ o Rajinoj šumi ima i političko-ideološku dimenziju, jer njegov sadržaj predstavljen u javnosti nema tendenciju da rekonstruiše prošlost ili izvrši istorografsku reinterpetaciju, već da revizionističkim metodama stvori ideologizovani sadržaj koji, s jedne strane diskvalifikuje antifašističku borbu, a s druge strane predstavlja kolaborante kao nevine žrtve „komunističkog terora“. U tom smislu, osuđenim i streljanim licima se po automatizmu implicira status „nevinosti“ samo zbog činjenice da su im sudili sudovi novih, komunističkih, vlasti. O tome svedoči i izostanak bilo kakve analize ključnog pitanja odgovornosti streljanih za počinjenje određenih zločina i nedela tokom okupacije. Dakle, takav pristup predstavlja pojednostavljivanje koje ni u kom slučaju nije u skladu sa osnovnim metodološkim postavkama istorijske nauke, što znači da je „slučaj Rajina šuma“ moguće posmatrati i kroz prizmu pokušaja modeliranja nove kulture sećanja prožete snažnim antikomunističkim sentimentima i difamacijom partizanske antifašističke borbe, nastojanjem da joj se učita navodna antisrpska nota, kao i njeno svodjenje na isključivo klasni obračun sa bivšim režimom i njegovim ideološkim, političkim i društvenim predstavnicima.

Spisak koji je priložen uz ovaj rad nema pretenzije da predstavlja konačan registar svih streljanih Novosađana srpske nacionalnosti nakon oslobođenja, odnosno u periodu 1944-1945, jer prilikom sastavljanja poimeničnih spiskova stradalih uvek postoji mogućnost da pojedine osobe nisu uvrštene ili da su pojedina lica evidentirana greškom.

Na kraju, ovaj rad nema tendenciju da zatvori temu naučnog istraživanja pitanja žrtava u Novom Sadu i Vojvodini, kako građana srpske nacionalnosti, tako i pripadnika drugih nacionalnih zajednica, uz pretpostavku da će otvoriti put za nova saznanja i naučno utemeljena ispitivanja i analize.

Spisak streljanih građana Novog Sada srpske nacionalnosti u periodu oktobar 1944. – decembar 1945.

Zbog neodređenosti pojedinih izvora i uočenih propusta, u prvom redu u registrima Međuakademijske i Državne komisije, ne možemo za sva navedena lica sa potpunom sigurnošću tvrditi da su streljana na teritoriji Novog Sada. Zbog toga je potrebno podeliti ih u tri grupe:

- Lica koja su sigurno ili najverovatnije likvidirana u Novom Sadu, označena su u spisku „masnim slovima“ (**35 osoba**).
- Osobe navedene u registrima dve Komisije sa poslednjim prebivalištem u Novom Sadu, a označene kao „nestale“, navedene su u priloženom spisku „italik slovima“ (**9 osoba**).
- Lica za koja u materijalu Komisije za uvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini nemamo potvrdu da su imala prebivalište u Novom Sadu, ali ih tako popisuju registri Međuakademijske i Državne komisije, evidentirana su „običnim slovima“ (**17 osoba**).

Spisak je nastao uglavnom na osnovu materijala dve Komisije, ali je dopunjen arhivskim izvorima, pa su na taj način ispravljeni pojedini podaci iz dosijea streljanih osoba, u prvom redu kada je reč o kvalifikaciji, odnosno razlogu likvidacije. Datumi su uglavnom okvirni, jer za većinu likvidiranih ne postoje precizni podaci o tačnom danu streljanja.

1. *ALEKSIĆ Jovan, RKTG-6588, nadimak Čufta, datum streljanja: nepoznato, nestao 1944; kvalifikacija: nestao; pripadnik pokreta Draže Mihailovića.*
2. *ANDRIN Milan, RKTG-6604, datum stradanja: 1944; kvalifikacija: nestao; pripadnik pokreta Draže Mihailovića i saradnik mađarske obaveštajne službe.*
3. **ATANACKOV Mladen, RKTG-6615, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: ratni zločinac.**
4. *ATANACKOVIĆ Ljubomir, RKTG – 6617; datum streljanja: 1944; kvalifikacija: nestao; pripadnik pokreta Draže Mihailovića*
5. *BAJIĆ Vlada, RKTG-34255; datum streljanja: 14. april 1945; kvalifikacija: kolaborant.*
6. *BARIŠIĆ Stevan, RKTG-34254, datum streljanja: 18. april 1945; kvalifikacija: kolaborant.*

7. **BEGOVIĆ Jovan, datum streljanja: novembar - decembar 1944; kvalifikacija: kolaborant.**
8. *BLAGOJEVIĆ Milojko, RKTG-71041, datum streljanja: 25. oktobar 1945, kvalifikacija: narodni neprijatelj.*
9. **BOŠNJAKOVIĆ Čeda, RKTG-6722, datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: pripadnik pokreta Draže Mihailovića i kolaborant, saradnik mađarske obaveštajne službe.**
10. *BRANKOV Branko, RKTG-6723, datum stradanja: 1944; kvalifikacija: nepoznata, nestao.*
11. **BRAŠOVAN Miodrag, RKTG-6726, datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: kolaborant.**
12. **BRKIĆ Vojin, datum streljanja: decembar 1944; kvalifikacija: kolaborant, potkazivač.**
13. **VELJKOVIĆ Vladimir, RKTG-7355, datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: kolaborant.**
14. **VILOVSKI Slobodan, RKTG-7361. datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: pripadnik pokreta Draže Mihailovića**
15. **VLAOVIĆ Đura – datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: pripadnik pokreta Draže Mihailovića**
16. *VOJNOVIĆ Todor, RKTG-7369, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: nepoznata, nestao.*
17. **VUČKO Edo, RKTG-7372, datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: pripadnik pokreta Draže Mihailovića.**
18. *GACÉŠA Dušan, RKTG-6831, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: nestao, pripadnik pokreta Draže Mihailovića.*
19. **GAVRILOVIĆ MOJSILOVIĆ Vukoman, datum streljanja: 29. oktobra 1945; kvalifikacija: ostalo.**
20. **GRUJIĆ Toma, RKTG-34888, datum streljanja: 18. april 1945; kvalifikacija: narodni neprijatelj.**
21. **DIMITRIJEVIĆ NEVEN – datum streljanja: 1944; kvalifikacija: ratni zločinac.**

22. ĐURETIĆ Luka, RKTG-35559, datum streljanja: 19. april 1945; kvalifikacija: kolaborant.
23. ĐURIN Lazar, RKTG-6801, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: **ratni zločinac.**
24. ŽARKOV Dušan, RKTG-7377; datum streljanja: 1944; kvalifikacija: *nestao, nema kvalifikacije.*
25. ZAKŠEK Steva, RKTG-35565, datum streljanja: 4. februar 1945, kvalifikacija: narodni neprijatelj.
26. IVANKOVIĆ Vid, RKTG-32982; datum streljanja: 18. novembar 1944, kvalifikacija: narodni neprijatelj.
27. IGNJATOV Mile Šibljika, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: **ostalo.**
28. JANIĆ Gojko RKTG-6334, datum streljanja: novembar-decembar 1944; kvalifikacija: **pripadnik pokreta Draže Mihailovića.**
29. JANKOVIĆ N. – RKTG-73326; datum streljanja: 1944; kvalifikacija: **pripadnik pokreta Draže Mihailovića.**
30. JUGOVIĆ Ivan, RKTG-35580, datum streljanja: 19. april 1945, kvalifikacija: ratni zločinac.
31. KOMAROV Slobodan, datum streljanja: 1. decembar 1944, kvalifikacija: narodni neprijatelj.
32. KOSIĆ Miloš, RKTG-6996, datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: **pripadnik pokreta Draže Mihailovića.**
33. LACKOVIĆ Petar, RKTG-35627, datum streljanja: 20. april 1945, kvalifikacija: ratni zločinac.
34. LEKAC Milan, RKTG-35630, datum streljanja: 20. april 1945, kvalifikacija: kolaborant.
35. LUKIĆ, Milovan, RKTG-32705, datum streljanja: 14. novembar 1944; kvalifikacija: **ratni zločinac.**
36. MARJANOVIĆ Milan, RKTG-7068, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: **pripadnik pokreta Draže Mihailovića.**
37. MARKOVIĆ Aleksandar, RKTG-7069, datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: **pripadnik pokreta Draže Mihailovića.**

38. MAROŠEVIĆ Marko, RKTG-35674, datum streljanja: 20. april 1945; kvalifikacija: narodni neprijatelj.
39. MATAČIĆ Veljko, Velja Slovenac, RKTG-27152; datum streljanja: 1944, posle oslobođenja; kvalifikacija: kolaborant.
40. MATIĆ Vojislav, RKTG-4628, datum streljanja: **novembar 1944; kvalifikacija: kolaborant.**
41. MILIĆEVIĆ Milenko, RKTG-7118, nadimak Uča, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: nepoznato, nestao.
42. MILIJANOVIĆ Jakov, RKTG-71139, datum streljanja: 29. 10. 1945; kvalifikacija: nepoznato.
43. MILUTINOVIĆ Obrad, RKTG – 7119, datum streljanja: **novembar 1944; kvalifikacija: kolaborant i pripadnik pokreta Draže Mihailovića**
44. MIKAJOLOVIĆ Slobodan, RKTG-32779, datum streljanja: 25. oktobar 1945; kvalifikacija: narodni neprijatelj.
45. MIRKOV Đorđe, RKTG -7120, datum streljanja: **1944; kvalifikacija: ratni zločinac.**
46. PAVIĆ Stevan, RKTG-7139, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: **ratni zločinac.**
47. PETROVIĆ Miloš, RKTG-7155, datum streljanja: **novembar-decembar 1944; kvalifikacija: kolaborant i pripadnik pokreta Draže Mihailovića.**
48. POPOVIĆ Aleksandar, RKTG-7160, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: nepoznata, nestao.
49. POPOVIĆ L. Milan, RKTG-28588, datum streljanja: novembar 1945; kvalifikacija: **ratni zločinac.**
50. POPOVIĆ Pecija Pavle, RKTG-4639, datum streljanja: mart 1945, kvalifikacija: kolaborant.
51. RADOJČIĆ Nikola, RKTG-34952, datum streljanja: 4. januar 1945; kvalifikacija: narodni neprijatelj.
52. RISTIĆ Dragoljub, RKTG-7169, datum streljanja: posle 23. novembra 1944; kvalifikacija: kolaborant i pripadnik pokreta Draže Mihailovića.

53. RULOG Mihajlo, RKTG-71042, datum streljanja: 31. oktobar 1945; kvalifikacija: ratni zločinac.
54. SAVIĆ Mirko, RKTG-7181, datum streljanja: 17. novembar 1944; kvalifikacija: kolaborant i pripadnik pokreta Draže Mihailovića
55. SIVAČKI Milan, datum streljanja: decembar 1944; kvalifikacija: potkazivač.
56. SPASIĆ Velislav, RKTG-4737, datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: kolaborant.
57. TATIĆ Pavle, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: nepoznato.
58. UROŠEVIĆ Brativoj, datum streljanja: novembar 1944; kvalifikacija: pripadnik pokreta Draže Mihailovića i saradnik mađarske obaveštajne službe.
59. FRANCUSKI Miloš, RKTG-6827, datum streljanja: 1944; kvalifikacija: narodni neprijatelj.
60. ČEREVIĆKI Mladen, RKTG-35255, datum streljanja: 21. novembar 1944; kvalifikacija: krađa.
61. ŠILIĆ Dragica, RKTG-2734, datum streljanja: decembar 1944; kvalifikacija: krađa.

IZVORI I LITERATURA

Izvori:

- Arhiv Vojvodine, Novi Sad (AV)
- Istorijски arhiv grada Novog Sada, Novi Sad (IAGNS)
- Muzej Vojvodine, Novi Sad (MV)
- www.vojvodinakom1941.org.rs
- www.otvorenaknjiga.komsija1944.mpravde.gov.rs

Periodika:

- Политика, Београд
- Слободна Војводина / Дневник, Нови Сад
- Службени лист, Нови Сад

Objavljeni izvori:

- Вељковски, Тања. 2011. Команда места слободног краљевског града Новог Сада: (1941); Градско начелство слободног краљевског града Новог Сада: (1941-1944); Велики жупан слободног краљевског града Новог Сада: (1941-1944); каталог одабраних садржаја докумената: (1941-1944). Петроварадин: Историјски архив града Новог Сада.
- Годишњи извештај 2010, 2010. Београд: Државна комисија за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944.
- Његован, Драго. 2017. Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1944. VI група масовних злочина (Срем): Масовни злочини које је починио Антон Бауер и његови сарадници. Нови Сад: Прометеј и Мало историјско друштво.
- Његован, Драго, 2013. Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1944. II група масовних злочина (Срем): Почетак окупације и стварање НДХ као и први месеци „државно-правног уређења“. Нови Сад: Прометеј и Мало историјско друштво
- Његован, Драго. 2011. Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини, I група масовних злочина, Улазак мађарске војске у Бачку и Барању 1941. Нови Сад: Прометеј и Мало историјско друштво.
- Лопичић, Ђорђе. 2010. Мађарски ратни злочини 1941-1945: *пресуде југословенских судова*. Београд: Музеј жртава геноцида.
- Василић, Љубица. 1971. Покрајински комитет КПЈ за Војводину 1941-1945. Нови Сад – Сремски Карловци: Архив Војводине; Институт за изучавање историје Војводине; Историјски архив ПК СК за Војводину.
- „Svedočanstvo o saradnji Draže Mihailovića sa Generalštabom Kraljevine Mađarske od 1942. do 1945. godine. Izjava general-majora bivše mađarske vojske Ujsasi Ištvana o izdajničkom radu Mihailovića“, *Vojno-istorijski glasnik*, 1, 1978. Београд: Vojnoistorijski institut. 207-214.
- Kasaš, Aleksandar. 2008. *Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za raciju u južnoj Bačkoj 1942. godine*. Нови Сад: Filozofski fakultet Novi Sad.

Literatura:

- Буловић, Гордана. 2015. „Писмо Јована Михајловића из Сремске Каменице сину Александру“. Годишњак Историјског архива града Новог Сада. 9. Нови Сад: Историјски архив града Новог Сада. 30-37.
- Васић, Ђорђе. 1969. Хроника о ослободилачком рату у јужној Бачкој, Нови Сад: Савез удружења бораца НОР СР Србије за Војводину.
- Golubović, Zvonimir i Kumanov, Živan. 1981. *Novi Sad u ratu i revoluciji: 1941-1945*, knj. 2, Novi Sad: Institut za istoriju.
- Ђурђевић, Петар. 2016. „Трагедија Обрада Милутиновића у призми успостављања комунистичке власти у Новом Саду“, Годишњак Музеја града Новог Сада, 11, Нови Сад: Музеј града Новог Сада, 57-72.
- Енциклопедија Новог Сада. 2002. књ. 20, Пет-Пок, Нови Сад: Новосадски клуб и Градска библиотека.
- Енциклопедија Новог Сада. 2007. књ. 28, Тан-Трг. Нови Сад: Новосадски клуб и Градска библиотека.
- Иванов, Миодраг. 2016. „Бачка и Барања у отпору Југословенске војске у отаџбини“, Свеске за историју Новог Сада, 18, Нови Сад: Новосадски клуб. 67-93.
- Kasaš, Aleksandar. 1996. *Mađari u Vojvodini: 1941-1946*, Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad.
- Кнежев, Зоран. 2017. Нови Сад: прошлост у причама, Нови Сад: 3. Кнежев.
- Mezei, Žužana. 2011. „Dokumenti Arhiva Vojvodine o atrocitetu u Vojvodini 1944/45. godine“, *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti*, vol. IX, no. 1-2, Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija. 127-140.
- Mezei, Žužana. 2016. „Izvori baze podataka o žrtvama Drugog svetskog rata u arhivima Vojvodine i Srbije“, u: *Mađari i Srbi sa dve strane promenjive granice 1941-1948*, tematski zbornik radova, (ur. Arpad Hornjak, Zoran Janjetović, Laslo Biro), Budimpešta: Mađarska akademija nauka, Filozofski istraživački centar, Istorijски институт. 231-240.
- Mirnić, Josip. 1967. „Denacionalizatorska politika mađarskog okupatora u jugoslovenskim zemljama 1941“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, knj. 10, Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad. 143-153.
- Pavlović, Momčilo; Cvetković, Srđan. 2012. „Истраживања Државне комисије за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944“, *Istorija 20. veka*, 3,

- Beograd: Institut za savremenu istoriju. 9-17.
- Попов, Душан. 1983. Српска штампа у Војводини 1918-1941, Нови Сад: Матица српска.
 - Попов, Јелена. 1997. „Разлози увођења војне управе на подручју Баната, Бачке и Барање“, Зборник Матице српске за историју, 55, Нови Сад: Матица српска. 87-109.
 - Radanović, Milan. 2013. „Kontroverze oko kvantifikovanja i strukturisanja stradalih u Srbiji nakon oslobođenja 1944-1945.“, u: *Politička upotreba prošlosti. O istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*, zbornik radova (ur. Momir Samardžić, Milivoje Bešlin, Srđan Milošević), Novi Sad: AKO Altenrativna kulturna organizacija. 157-219.
 - Radanović, Milan. 2015. *Kazna i zločin: Snage kolaboracije u Srbiji*, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu.
 - *Senatori Kraljevine Jugoslavije: biografski leksikon*. 2016. Beograd; Zagreb: Institut za savremenu istoriju; Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković“; Hrvatski institut za povijest.
 - Ćorović, Miloš. 1981. *Admiral na belom konju: mađarske ratne godine*, Beograd: Narodna knjiga.
 - Cvetković, Srđan. 2011. „Pregled uhapšenih i streljanih lica od OZN-e na teritoriji Vojvodine do 20. juna 1945.“, *Istorija 20. veka*, 1, Beograd: Institut za savremenu istoriju. 189-200.
 - Cvetković, Srđan; Stambolija, Nebojša. 2016. „An analysis of the index of civilian casualties in Vojvodina 1941-1948“, *Délvidéki Szemle*, vol. III, no. 2. 43-63.
 - Ćobanski, Mila; Golubović, Zvonimir; Kumanov, Živan. 1976. *Novi Sad u ratu i revoluciji: 1941-1945*, Novi Sad: Institut za istoriju.
 - Šajti, Enike. 2010. *Mađari u Vojvodini 1918-1947*, Novi Sad: Forum.
 - Шajти, Енике. 1985. „План „српске одбране“ за Бачку 1944. године“, Зборник Матице српске за историју, 31, Нови Сад: Матица српска. 119-125.
 - Шево, Драган. 2015. „Новооткривени документи о четничком покрету у Новом Саду и Војводини 1941-1944. године“, Годишњак Историјског архива града Новог Сада, 9, Нови Сад: Историјски архив града Новог Сада. 48-58.

Summary:

THE CASE OF RAJINA ŠUMA (RAJA'S FOREST): CONSTRUCTED NARRATIVE AND HISTORIOGRAPHICAL REINTERPRETATION

The aim of the paper is to analyze and re-examine the characteristics, content, structure and transformation of the narrative related to the alleged mass crime and the shooting of hundreds of Serb citizens of Novi Sad in Rajina's Forest by NOP members after the liberation of the city in October 1944. Also, the narrative of the crime in Rajina's forest raises the research question of determining the total number of Serbs shot in Novi Sad after October 23, 1944, using relevant archival sources. In addition, the subject of the analysis is the specific reasons for passing certain death sentences and possible responsibility of liquidated persons for committing war crimes or other acts during the occupation of Bačka and Novi Sad, as well as the site Rajina's Forest, the scene of war crimes in April 1941. when the Hungarian occupation army liquidated a large number of Novi Sad residents without guilt or trial.

Key words: Second World War, Vojvodina, Novi Sad, Rajina's Forest, war crimes, memory policies